

Neoliberalizm, Küresel Enerji Sektörü ve Seçilmiş Ülkeler Bazında Elektrik Sektörü Özelleştirmeleri

*Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Emre Akbaş
Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü¹*

Bir ulus devletin diğer ulus devletler üzerinde baskınlığını sürdürebilmesi için askeri veya ekonomik yönden güçlü olması gerekmektedir. 20.YY'dan beri gelişmiş sanayi ülkeleri, baskınlıklarının devamı için enerji kaynaklarının kullanımı ve işletim mülkiyetini ellerinde tutmak için mücadele vermektedirler. Bu ülkelerin küresel enerji piyasalarındaki kontrol gücünü kaybetmemeleri için devletin ya da ulusal özel sektör işletmelerinin önemi büyüktür. Bu çalışma neoliberal düzende gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerji kaynak bölüşümlerini nasıl şekillendirdiklerini açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında önce neoliberalizmin politik ve ideolojik bir akım olarak günümüze kadarki gelişimi kısaca anlatılacaktır. İkinci kısımda ilk aşamada 2. Dünya savaşı sonrası devlet girişimciliğinin yükselişe geçme nedenleri açıklanacaktır. Arkasından 1970'li yıllardan itibaren devletçi politikaların ne gerekçelerle sorgulandığı ve devlet girişimciliğinden deregülasyon modeline geçiş özelleştirme faaliyetleri üzerinden anlatılacaktır. Özelleştirme faaliyetlerinin hız kazandığı yıllar içindeki bölgesel dağılımı incelenecektir. Özelleştirme faaliyetlerinde elektrik sektörü baz alınarak seçilmiş Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerinden başlanarak Avrasya bölgesinde yer alan Hindistan, Rusya ve Çin ülkeleri incelenecektir. Merkez Avrupa ülkeleri geneli ile çok kısaca bilgi verildikten sonra sonuç kısmında incelemeler üzerinden elektrik sektörü reformları ile elde edilen bulgular ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Enerji, Özelleştirme

Neoliberalism, Global Energy Sector and Privatization in Electricity Sector on Selected Countries

A nation-state must be militarily or economically strong in order to maintain its dominance over other nation-states. Since the 20th century, developed industrial countries have been struggling to keep the use of energy resources and operating property for the sake of their dominance. State or national private sector enterprises are of great importance for these countries not to lose control over global energy markets. This study tries to explain how the developed and developing countries in the neoliberal order shape their energy resource distribution. In the first part of the study, the development of neoliberalism as a political and ideological current will be briefly explained. In the second part, the reasons for the rise of state entrepreneurship after World War II will be explained. After that, from the 1970s on, the state policies were questioned for reasons and the transition from the state entrepreneurship to the deregulation model will be explained through privatization activities. The regional distribution of the privatization activities will be examined. Privatization activities will be started from selected Latin American and Eastern European countries based on the electricity sector. After that the countries of India, Russia and China in Eurasia will be examined. After the central European countries give a very short information the findings will be turned to account the results of the electricity sector reforms.

Key Words : Global Energy Sector , Privatization

GİRİŞ

Son iki asır içinde toplumlar ve ulus devletler birbirleri üzerine hâkimiyet kurabilmek için fiziksel ya da ticaret üstünlüğüne dayalı ekonomik güçlerini kullanmışlardır. Neoliberal akım geride bırakılan iki asır içerisinde bir sürü çalkantılar, küresel krizler ve durgunluklar ile devam etmektedir. Bu sürece toplumun evrimi , ulus

¹ emreakbas@marmara.edu.tr

devletlerin ortaya çıkışı eşlik ederken güçlü ve zayıf devletler arasında bir mücadele kaçınılmaz olmuştur. Bir ulus devletin baskınlığını sürdürebilmesi için askeri veya ekonomik yönden üstün olması günümüzde de geçerlidir. 20. YY'dan itibaren gelişmiş sanayi ülkeleri enerji kaynaklarının kullanımını ve enerji bölgelerindeki işletme mülkiyetlerini ellerinde tutarak küresel enerji piyasalarındaki kontrol gücünü kaybetmemek için devlet ya da ulusal özel sektör girişimlerini ön planda tutmuşlardır.

Sosyal bilimlerde enerji konu olarak yarım yüz yıl içinde şekillenmiştir. Önceki dönemlerde nerede ise tamamen fen ve mühendislik bilimlerinin içinde yer alan enerji kavramı 20.YY yarısından sonra sosyal bilimlerin alanının inceleme konusu olmuştur. Somut bir örnek olarak düzenli olarak İngilizce yayınlanan Sosyal ve Beşeri Bilimler Ansiklopedisi (International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences) 1968 yılına kadar enerji kelimesini listeye almamıştır. Enerji konusu 1973 Petrol Krizi ve hatta İran'daki İslami Devrim ile beraber sosyal bilimlerde enerji dönüşümü, enerji politikası, enerji ekonomisi ve enerji güvenliği başlıkları altında incelenmektedir (Fischer ,2014 : 2-3).

Çalışma neoliberal düzende gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki hakimiyetini insanlığın daimi muhtaç kalacağı enerji kaynakları bölüşümünün günümüzde nasıl şekillendirildiğini açıklamaya çalışacaktır. Enerji kaynaklarının 20. YY tartışmalı mülkiyet ve işletmecilik yapısı son elli yıl içinde neoliberal akımla beraber ülkeden ülkeye değişmeye başlamıştır. Bazı ülkelerde enerji sektör işletmeciliği stratejik gerekçelerden dolayı devlet mülkiyeti altında yatırım ortaklığına açılırken bazı ülkelerde ise sermaye ve teknolojik birikim zayıflıkları yüzünden tamamen özel sektöre devredilmektedir. Bu durum özellikle 1980'ler sonrası kuvvetlenen neoliberal akımla rekabet ve üretim gücü zayıf ülkelerin birçoğunda belirgin hale gelmiştir. 20. YY içinde kalkınma ve büyüme hedeflerini ya tamamen ya da kısmen devletçi politikalar altında yürüten gelişmekte olan ülkeler yüzyılın son çeyreğinden itibaren maden, enerji, iletişim gibi stratejik önemi olan sektörlerde tamamen ya da kısmen özelleştirme - özerkleştirme yolu ile mülkiyet değişikliğine gitmişlerdir. Bu değişim sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş sanayi ülkelerinde de gerçekleşmektedir. Özelleştirme ve özerkleştirmeye geçiş reformları gelişmekte olan ve yükselen pazarlar olarak tanımlanan gelişmekte olan ülkelerin enerji sektörlerinde daha hızlı gerçekleşmiştir. Çalışma içinde önce içerik alanı oldukça kapsamlı olan neoliberalizm üzerine kısaca değinilecek ve arkasından neoliberal düşünce ile neredeyse özdeşleşen özelleştirmenin gerekçeleri, sınıflandırılması ve yıllar itibari ile bölgesel dağılımı incelenecektir. Çalışmanın üçüncü kısmında özelleştirme faaliyetlerinin hangi gerekçeler ile enerji sektörü üzerinde yoğunlaştığı açıklandıktan sonra elektrik sektörü üzerinde ilk özelleştirme hareketini başlatan İngiltere ve özelleştirme faaliyetlerinin hızlıca başlatıldığı Latin Amerika'daki seçilmiş ülkeler incelenecektir.

Enerji sektörü içinde önemli bir paya sahip olan elektrik sanayi hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde konut ve konut dışı alanlarda birincil tüketim değerlerini içerdiğinden özelleştirme faaliyetleri bu sanayi kolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma Türkiye dışında kalan ülkeleri baz alarak Sovyetler Birliğinin dağılması ile Doğu Avrupa'daki seçilmiş ülkeler, Çin ve Rusya elektrik sektörleri ile devam edecektir. Sonuç öncesi Merkez Avrupa olarak tanımlanan kurucu Avrupa Birliği ülkelerinde elektrik sektörü reformlarının durumu üzerine de kısaca değinilecektir. Sonuç kısmında ise elektrik sektörü reformları ile elde edilen kazançlar ve karşılığında katılan kayıplar üzerine ülke örneklemelerine dayalı sonuçlar çıkartılacaktır.

Neoliberalizm Kısa Tarihi

Tartışmalı olan neoliberalizm **toplum** sınıfları arasında bir mücadele kavramı olarak görülmekle beraber politik ve ideolojik bir akımın tanımlanmasında bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Politik bir hakaret olarak bile kullanılan bu ideolojik kavram hakkında toplumun bir kısmı lehinde düşünüp kabul etmekte, geri kalan kısmı da aleyhte düşünüp reddetmektedir (Schreiner ,2016 :9). Neoliberalizm ifadesi Adam Smith'in Klasik liberal öğreti ilkeleri kapsamında temeli atılmış küresel bir dünya düzeninin 20.YY Washington Uzlaşısı yapılanmasıyla entegre edildiği teorik yapının isim bulmuş halidir (Chomsky, 2000 :8-9). Bireyin kendi refah artışı için bırakınız geçsinler prensibi etrafında hareket özgürlüğünü sınırlandırmayan klasik liberal ekol kendi kendini düzenleyen pazarları ve kendi menfaatlerini yansıtan rasyonel birey Homo economicus' u aydınlanma imgesi olarak temel dayanak

almıştır. Günümüzün neoliberalizmi bu temel dayanaktan ayrılmamakla beraber birbirine geçmiş üç manifesto ile kavramsallaşmıştır:

(1) Serbest piyasa kapitalizmi ile bütünlük bir ideoloji

(2) Sınıflar arası mücadele ve baskınlığı yaratan güç ilişkilerine dayalı yönetim modeli

(3) Derelüstasyon / Ticaret ve sanayide tam serbestlik / Özelleştirme yoluyla devlet girişimciliğinin sonlanması esaslarına bağlı politika paketi yürütücülerinin tayini. 1990'lı yıllardan itibaren neoliberalizmde sosyal yapının güçlendirilmesini öne çıkartan pazar odaklı girişimcilik üçüncü yol olarak tercih edilmeye başlanmıştır. 2009 başlarında küresel durgunluğun kartopu etkisiyle yayılması kimilerine göre neoliberalizmin sonu olarak görülse de üçlü manifesto paketinden hepsi olmasa bile bir kısmının evrensel olarak kabul edilmesi neoliberalizmin küresel gücünü halen yansıtmaktadır (Steger ve Roy ,2010: 1-14).

Adam Smith'in görünmeyen el kavramı ile devlet korumacılığı altında gelişen ticaret – finansın tekel rantlarına dayalı Merkantilizme karşı koyan Klasik öğretisi ve Liberalizm feodalite altında belirli sınıflara (tüccar) imtiyaz verilmesini reddetmiştir. Görünmeyen el kavramı ile şekil bulan piyasa mekanizması her alanda tam serbestlik ilkesiyle sermaye birikimine neden olurken üretim ve zenginliğin artmasına da önemli katkılar sağlamıştır. Klasik Liberalizm kendi baskın sınıfını üretim-ticaret ve finans alanında yayarken emekçi sınıfın zenginlikten yeterince pay almasını ise ihmal etmiştir. Bu ihmal bölüşüm bozukluğu yaratarak ileriki yıllarda farklı kutup ideolojiler ve yönetim modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 19.YY sanayi ülkelerinin elde ettikleri sermaye birikimlerinin de serbest dolaşıma açılmasına ve dönemin az gelişmiş veya geri kalmış ülkeler olarak adlandırılan ülkelerin de içinde bulunduğu kapital krizlerine sahne olmuştur (Kazgan, 2016 :13-17). 1873 Krizi klasik liberalizm sürecinde uzun vadeli ve kıtalar arası nitelikte olan örnek bir küresel krizdir. Viyana'da bankacılık sistemindeki panik kısa sürede Avrupa'daki diğer finans merkezlerini etkisi altına almış ve Amerikan demiryolları sektörüne yatırım yapan ulusal sermaye piyasalarını şiddetli dalgalandırmıştır. Etki sadece gelişmiş sanayi ülkelerinde hissedilmemiş, liberal sermaye akımlarının modernizasyon amaçlı kullanıldığı Latin Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu gibi geri kalmış ülkeleri de borç krizlerine sokmuştur (Marichal, 2009 :18-19).

19.YY içinde birbirini takip eden krizler dönemin sanayi ülkelerinde konjonktür dalgalanmalarına neden olmuştur. 1873 Kriziyle beraber kapitalist düzenin içine çekilmeye çalışılan az gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere büyük bir çöküş yaşanmıştır. Arkasından sanayi ülkelerinde görülen emek piyasaları dalgalanmaları, Birinci Dünya Savaşının başlaması ve altın para sisteminin terk edilmesi Klasik Liberalizmin sonu olmuştur. Emek piyasaları aksaklıkları devletin 'görünen el' niteliğini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Keynesçi Devrimle beraber formüle edilen 'görünen el devlet' baskınlığı 1970'li yılların başına kadar baskınlığını sürdürürken görünmeyen el piyasa ise durağanlaşmıştır. (Kazgan,2016:17) 1873 Krizi ve onu takip eden diğer krizler ekonominin kendi kendini tedavi edebileceği fikrine duyulan güveni sarsmıştır. 20.YY başında İngilizlerin iki yüz yıl önce kurdukları serbest dış ticaret rejimi odaklı Klasik Liberalizm birçok ülkede yayılan işçi hareketleriyle hız kesmeye başlamış, yayılım etkisi duraksamıştır. Fakat bu duraksama sürecinde liberal ideoloji gücünü Amerika'daki bileşik kapitalizmden alarak varlığını devam ettirmiştir. 20.YY başında Amerikan finans kapitali yıkılmakta olan İngiliz kimlikli liberal dünya piyasa sistemini devir olarak sistemin düşünsel yayılımı ve uygulanmasında öncü rol oynamıştır. Ulusal Amerikan şirketleri liberal ideolojinin uluslararası ölçekte yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal piyasalarına yabancı kaynak ve girişimci ortak olarak girerek Truva atı şeklinde liberal ideolojiyi

kurumsallaştırmışlardır. Görünen el devletin korumacılık politikalarını da kendi lehlerine çevirmeyi becermişlerdir (Arrighi,2000 : 435-436).

Klasik liberalizmin neoliberalizm olarak soluk almaya başlaması iki büyük dünya savaşı arasındaki döneme rastlamaktadır. 19. YY içindeki liberalizmin güncellenerek hukuk kuralları ile güvence altına alınmasını ön gören yapılanma hükümetlerin de bu ideolojiyi kurumsallaştırmasını gerekli kılıyordu. Bu kurumsallaşma 1930'ların sonuna doğru Almanya'da Nasyonal Sosyalizm gibi totaliter bir rejimin ortaya çıkması ile, İngiltere'de Keynesyen devlet modelinin kabulü ile devam etmiş, Amerika'daki 1929 Büyük Buhranından çıkmak için Başkan Roosevelt tarafından konulan New Deal* (Yeni Görüş) Programının varlığı ile güncellenmiştir. Neoliberal akımın güçlenmesinde Avusturya ekolünden gelen iki iktisadi düşünce teorisyenin katkıları ise oldukça fazladır. 'Egoizm **toplumun temel kanunudur**' öngörüsünde bulunan Ludwig von Mises (1881-1973) ve '**Serbest Pazar ekonomisinin hesaplanmasına yardımcı olan ve ekonominin hesaplanma problemini çözen doğal düzene öncülük eder**' fikrini ileri süren Friedrich von Hayek (1899-1992) neoliberalizme can suyunu vererek kendilerinden sonra gelen temsilcilerine büyük bir miras bırakmışlardır. Hayek 1944 yılında çıkardığı Köleliğe Giden Yol isimli kitabında temel fikir olarak pazar özgürlüğünün demokratik özgürlükten önce geldiğini ve bu yüzden sadece kapitalizmin demokrasiyi mümkün kılacağını söyleyerek iktisadi düşünce evriminde neoliberalizm ideolojisinin sürdürülmesine destek sağlamıştır. Neoliberal akımı canlı tutabilmek için Mises ve Hayek önderliğinde entelektüel bir ağ oluşturulmuştur. Bu entelektüel ağın içinde neoliberal düşünceyi benimsemiş fikir adamları ve ticaret sektöründen sponsorlar bulunmaktaydı. Neoliberal fikir adamları olarak Avusturya Okulundan Hayek ve destekçileri, London School of Economics'den İngiliz entelektüelleri, içinde Friedman'ın da bulunduğu Chicago Okulu ve Almanya'daki Freiburg Okulu sayılabilir. Bu entelektüel ağın hedefi dönemin baskın devlet müdahalesinin meşru görüldüğü Keynesyen politikaların yayılımını engelleyerek serbest pazar politikalarını sürdürecektir sınıf gücünün yaratılmasını sağlamaktır (Birch ve Mykhnenko,2010 : 2-4) .

İçinde akademisyenler, ekonomistler, felsefeciler ve sosyologların bulunduğu entelektüel ağın politik fikir birliği ve hedefleri 1947 yılında İsviçre'nin Mont Pelerin kasabasında bir otelde yapılan 10 günlük çalıştay içinde atılmıştır. İlk toplantıda Hayek'in izlenimleriyle kimsenin kimseye baskın olmaya çalışmadan hür fikrini icra edebildiği ve müşterek uzlaştığı çalıştayda neoliberalizm dört temel başlık altında tanımlanmıştır:

- a) Fiyat mekanizmasının önceliği
- b) Serbest girişim
- c) Rekabet sistemi
- d) Güçlü ve tarafsız devlet

Özel mülkiyet ve rekabet piyasasına yönelik inancın kaybolmaması için mücadele amacı taşıyan Mont Pelerin topluluğu medeniyetin temel değerlerinin tehlikeye girmemesi adına devletin işlevini yeniden tanımlayan hukuksal düzenin bireylerin ve grupların özel haklarını gözetecek şekilde yasalaştırılmasını öngörmüştür (Plehwe, 2009: 13-25).

İkinci Dünya Savaşı sonrası 1929 Büyük Buhranının aşılmasında önemli yer tutan müdahaleci Keynesyen politikalar Avrupa'nın yeniden imar politikalarında ön planda tutularak fiyat istikrarı hedefinden taviz verilmeden tam istihdam hedefine yaklaşılmasına ve Avrupa ekonomisinin ucuz enerji fiyatları sayesinde hızlı bir kalkınma sürecine girmesine neden olmuştur (Erdoğan ,2009:4). Keynesyen politikalar ile devlet biçimleri yeniden şekillendirilmiş ve kapitalist sistem içinde jeopolitik alan mücadelelerin tekrarlanmaması için bir kalkan görevi görmüştür. Uluslararası para düzeni ise

Bretton Woods anlaşması, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Basel’de kurulan Uluslar arası Varlıklar Bankası (Bank of International Settlements) gibi farklı kurumlar ile inşa edilmiştir. Klasik liberalizm devlet, piyasa ve demokratik kurumları harmanlayarak istikrar ve esenlik sağlayacak ara bir formüle dönüşmeye başlamıştır. Amerika’nın kendini liberal demokratik devlet formuna dönüştürmesi ile başlayan bu sistem; devletin sanayi politikaları dahil istihdam, ekonomik büyüme ve vatandaşlarının refah artışını sağlayacak bütün müdahaleci politikalarını içermekteydi. Amerika’nın askeri gücü altındaki koruma şemsiyesi altında varlığını sürdüreceği bu politik-ekonomik örgütlenme **gömülü liberalizm** olarak anılmaya başlanmıştır. Devlet mülkiyeti ve girişimciliğin ülkelerde farklı formatlarda uygulandığı içerilmiş-gömülü liberalizmle 1950-1960 yılları arasında gelişmiş kapitalist ülkelerde en yüksek ekonomik büyüme rakamlarına ulaşılmıştır. Devlet girişimciliği kimi ülkelerde geniş yelpazeli merkezi planlama anlayışıyla şekillenirken kimi ülkelerde stratejik önemi olan (enerji, iletişim ve ulaşım gibi) sektörlerde kendini göstermiştir. Gömülü liberalizm 1960 sonlarında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ulusal ekonomilerde sermaye birikim krizlerinin ortaya çıkması ile çökmeye başlamıştır. Küresel bir stagflasyon, yüksek devlet harcamalarına karşılık azalan vergi gelirleri gibi problemleri şiddetlendiren Keynesyen iradi politikaların eşlik ettiği gömülü liberalizm gelişmiş kapitalist ülkelerde 1945-1960 yılları arasında yüksek büyüme hızları yakalamasına rağmen 20.YY son çeyreğinde cazibesini kaybetmiştir (Harvey,2005 : 9-12). 1970’li yıllardaki gömülü liberalizmdeki bu dönüşüm finansal sermaye ile endüstri sermayesi arasındaki keskin ayrışmadan da ileri gelmektedir. Finansal sermaye hareketliğinin tam serbestliği bu ayrışmaya neden olurken Keynesyen endüstri stratejilerine zarar vermeye başlamıştır. Finansal sermayenin endüstri sermayesini baskılaması Neoliberalizm ile örtüşen Monetarist düşüncenin zaferi olarak yansımıştır (Clarke , 1998:3-4).

Petrol Krizini sonrasında küresel sermaye fazlalığına rağmen başta Amerika olmak üzere birçok sanayi ülkesinde hane halkı gelirlerinin durağanlaşması, endüstriyel verimliliğin düşmesi gibi faktörler sermaye sınıfı dahil çoğunluğu oluşturan orta gelir grupları için mevcut sistemin değişmesi için hamle yapılmasına neden olmuştur. Bu son çeyrek başında Amerikan’ın Vietnam bozgunu, Bretton Woods sisteminin çöküşü gibi olaylar küresel ekonomik dalgalanmaları artırmıştır. Bu dalgalanmaların yarattığı krizlerin çözümü için neoliberal dönüşüm tek çare olarak görülmüştür. 1975 yılında New York eyaletindeki mali kriz de* müdahale karşıtı neoliberal politikaların küresel çapta aktifleşmesinde katkı sağlamıştır. Neoliberal döngünün değişiminde etken olan başka gerekçe ise bu döneme kadar kuvvetli emek örgütlenmesinin sermaye güçleri üzerinde yarattığı huzursuzluktur. Emegın maliyetini azaltan teknolojilerin son çeyrek içinde her endüstri koluna girmesi organize örgütlü emegın parçalanmasına bir gerekçe oluşturmuştur. Yenilenen neoliberal doktrin ile Ronald Reagan, Margaret Thatcher ve General Augusto Pinochet gibi liderler organize emegın parçalanmasında aktif rol oynamışlardır. 1980’li yıllara doğru enflasyon ile sıkıştırılan dünya ekonomisinin rahatlaması için yeni küresel finansal yapı oluşturulmuştur. Uluslar arası sermaye artık engeller olmadan karlılığın olduğu her yerde yeni düzenle dolaşmaktadır. Neoliberalizm döngüsü ile finans deregülasyonu 1970’li yılların sonuna doğru başlayıp 1986 sonrası hız kazanarak durdurulamaz hale gelmiştir (Harvey,2010:21-24)

David Harvey 2010 basımlı ‘ *The Enigma of Capitaland the Crises of Capitalism*’ isimli eserinde 1970’lerden başlayan bu döngüyü küresel sermayenin reçete şeklinde sunduğu bir sınıf projesi olarak görmektedir. Harvey finansal kurumların ne pahasına olursa olsun devletin gücü tarafından korunmasını içeren bu projenin hitabet sanatı ile bezenerek bireysel özgürlükler, kişisel sorumluluklar, serbest piyasa ve küresel ticaretle entegre olan mükemmelliği pekiştirilmiş özelleştirme üzerine vurgu yaptığını ileri sürmüştür. Neoliberalizmin bu döngüsü ile merhametsiz yasalarla kapitalist sınıf gücünü tek bir vücut halinde sağlamlaştırdığı vurgulamıştır (Harvey, 2010 :28). Bu döngü gelişmekte olan ülkeler açısından küresel sisteme açılan bir pencere olarak sunulmuş,

Washington Uzlaşısı adı altında liberalizm ve küreselleşme ile dengeli büyüme ve sürdürülebilir kalkınma arasında bir köprü olmuştur. (Serra, Spiegel ve Stiglitz, 2008:6) Washington Uzlaşısı; yükselen pazar olarak gösterilen Latin Amerika ve diğer gelişmekte olan ülkelerin küresel yeni düzene uyumlaştırmak için on maddelik bir reform paketi olarak ortaya çıkmıştır. Paketin içinde öne çıkan deregülasyon, mülkiyet hakları ve özelleştirme maddeleri devletleri ekonomi içindeki aktif rolünden uzaklaştırarak neoliberal akımın çekirdek yapısını oluşturmuştur (Fisher, 2013:12-13).

Washington uzlaşısında öngörülen hedeflerin hemen hemen hiçbirini geliştirmekte olan ülkelerde başarıya ulaşmamıştır. Politikaların başarı dereceleri uygulamalar ne kadar devam ettirilirse o kadar öngörülen hedeflere yaklaşsınız düşüncesine bağlı kalmıştır. Siyasi liderlerin reformları devam ettirmedeki isteksizlikleri ve yüzeysel icraatları başarısızlık nedenleri olarak görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerde üretim ve finansal piyasaları düzenleyecek zayıf kurumsallaşma, güçsüz yönetim ve rüşvet ekonomisi oluşumu Washington uzlaşısının getirdiği problemlerdir (Rodrik, 2016:977-978).

* New York 1975 Krizi eyaletin yüklü borç yükü altında kalması sonucu oluşmuştur. Tüketici ve mülk satış gelirleri üzerinden vergi gelirleri yüksek olan eyalette New York şehri eski cazibesini yitirdiği yatırımcıların bu bölgeye ilgisi azalmış, vergi gelirleri yaşlı ve bakım maliyeti yüksek şehre yetmemiştir. (bkn: The Causes of New York City's Fiscal Crisis, Congressional Budget Office, Political Science Quarterly Vol:90 no:4 ,1975, s: 659-674)

Devlet Girişimciliğinden Derelügasyon modeline Geçiş – Özelleştirme Cazibesi

Devlet girişimciliğinin 2.Dünya Savaşı sonrası ekonomik aktivite ve ticari faaliyet olarak yükselişe geçmesi farklı gerekçelerle açıklanmıştır. Birincisi devlet mülkiyeti ve girişimcilik, feodal-monarşi hatta kabile toplumlarındaki hükümdarlık gücünün doğal uzantısı olarak görülmüştür. İkincisi özel girişimciliğin altından kalkamayacağı kompleks, yüksek teknoloji bir sanayinin hayata geçirilmesi için devlet girişimciliği gerekli olmuştur. Üçüncüsü hükümetler ağırlıklı istihdama katkısı olan büyük ölçekli başarısız özel işletmeleri devletleştirerek siyasi oy maksimizasyon kaygılarını gidermeye çalışmışlardır. Dördüncüsü 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında 1929 Büyük Buhrandan çıkış reçetelerinin iktisadi düşünce evriminde yarattığı etki devlet mülkiyetinin altında girişimciliğin önünü açmıştır. Politikacıların oy kazanmak için devlet ekonomisini yürütmelerine neden olmuştur. İngiltere'deki 1945 seçimlerinin İşçi Partisinin kazanmasıyla ağır sanayi, sağlık, toplu taşımacılık sivil havacılık gibi birçok alanda hızlı kamulaştırma sürecini başlatarak sanayi ülkelerine emsal oluşturmuştur. Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz devlet girişimciliğini tam mülkiyetçilik üzerinden gerçekleştirirken Almanya ve İskandinav ülkeleri sınırlı devlet girişimciliğini tercih etmişlerdir. Devletleştirme serbest pazar yapısını noksan inşa eden geliştirmekte olan ülkelerde de sosyal pazar ekonomisi modeli olarak 1980'li yıllara kadar benimsenmiştir (Megginson, 2005: 5-12).

1970-1980'li yıllar arasında gelişmiş ülkelerin yüksek enflasyonlu zayıf büyüme performansları ithal ikameci veya devletçi politikaların sorgulanmasına neden olmuştur. 20.YY yarısından itibaren yakalanmış yüksek yaşam standartları ve refah pozisyonunun kalıcılığının devam ettirilmesi için serbest pazar odaklı özel mülkiyete dayalı politikalar izlenmeye başlanmış ve küresel sistemin içine dahil edilecek bütün ülkelere tavsiye edilmiştir. Bu tavsiyeler neoliberal politikalar başlığı altında toplanırken devletleştirmenin karşıtlığı olarak özelleştirme evrensellik kazanmıştır. İç ve dış makro ekonomik dengesizliklerin etkisini hafifletmek için politika yapıcılar tarafından tercih edilmeye başlanmış ve kısa dönem makro büyüklükleri etkilemek ve uzun dönemli büyümeyi gerçekleştirecek bir araç olarak kullanılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise ödemeler dengesi krizlerinin engellenmesinde kilit rol oynayacağı ileri sürülmüştür. Ülkeler

arasında sermaye girişlerini ve hızını artırarak gelişmekte olan ülkelerin liberal / derelügasyon yönlü reform paketlerinin hükümetler üzerindeki finansal yükü hafifleteceği varsayılmıştır. Büyük ölçekli özelleştirme ve varlık satışını başaran ülkelerde Merkez Bankalarının para politikaları saygınlığının artacağı iddia edilmiştir. Özelleştirme gelirlerinin yüksek oranlı enflasyonların neden olacağı mali açıkların düzeltilmesinde kullanılarak mali konsolidasyondan kaçınılmasını kolaylaştırması ise eleştirilmiştir. Diğer bir eleştiri ise politikacıların özelleştirmeyi makro ekonomik stabilizasyon odaklı kamu politika aracı olarak kullanmayı öğrenmeleri ve benimsemeleridir. Her ne kadar büyük sermayeli seçmenlerini sevindirecek bir uygulama olsa da toplumun genelinin refahını artırma olasılığı halen tartışmalıdır (Schipke,2001 : 4-5 ve 58-63).

1980'lerin ortasında birçok ülkede kamu sektörü reformlarında dış kaynak kullanımı başarısız olmuştur. Koruyucu ticaret politikaları altında yüksek dış borçlar ve fiyat bozulmaları gibi makroekonomik istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Yükselen pazarlar olarak öngörülen bir dizi gelişmekte olan ülkeler de, ki ilk sıralarda Latin Amerika ülkeleri yer almaktadır, büyük borç krizlerini atlatabilmeleri için özelleştirme girişimleri istikrar programlarının ayrılmaz parçası olmuştur. Mülkiyet haklarının korunması tabanına oturtulmuş özelleştirme programları güçlü politik destek altında ekonomik mucize olarak görülmüştür. Şili ve arkasından onu takip eden diğer Latin Amerika ve sonraları Güney Doğu Asya ülkelerinde kamu sektörünün ekonomi içindeki payının yüksek olması bu ülkelerde özelleştirmeyi zorunlu ve cazip hale getirmiştir (Plane,1997 : 36-39).

Gelişmiş sanayi toplumlarında ise özelleştirme hükümet başarısızlığının bir sonucu olarak görülmüştür. Sanayi toplumlarında refah devleti harcamalarının artan finansmanı için yüksek vergi düzenlemelerine gidilmiştir. Bu durum şirketlerin kar marjlarının düşmesine ve yenileme amaçlı özel yatırımların kısılmasına neden olmuştur. Özel yatırımlarda kullanılacak şirket fonlarının zayıflaması ve karlılık oranlarının düşmesi gibi nedenler küresel sermayeyi endişelendirmiştir. Küresel sermaye ulusal hükümetlerin artan harcamalarının finansmanı için yüksek vergi toplanmasını eleştirmiş ve genişleyici maliye politikalarından vazgeçmeleri konusunda baskı yapmıştır. Kamu alanında yer alan devlet işletmelerinin özelleştirilmesi için yönlendirici olmuşlardır. Bu yolla hükümetlerin minimal devlet anlayışı ile harcamaları daha iyi yöneteceklerine inanılmıştır.

Özelleştirme girişimleri gerekçeleri gelişmiş sanayi ülkelerinde; mülkiyet yayılımı, rekabet edilebilirlik ve fiyat-fayda uyumu üzerine kategorize edilerek daha fazla girişimciye ekonomik büyümeden pay sahibi olma imkânını hedeflemiştir. Özelleştirme stratejileri ülkelerde üç temel sınıflandırma altında yapılmıştır. Amerika'da sıklıkla görülen **pragmatik yaklaşım**, Fransa'da gerçekleşen **taktiksel yaklaşım**, İngiltere, Yeni Zelanda ve ileriki yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinde devam ettirilen **sistemantik** özelleştirme yaklaşımı olarak sınıflandırılabilir (Feigenbaum, Henig ve Hamnett, 1998 : 36-58). **

1990 sonrası Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla özgürlüklerini ilan eden Doğu Avrupa ülkelerinde hız kazanan özelleştirme girişimlerinin hedefleri üç gerekçe ile açıklanmıştır. İlki sermayenin bu ülkelerde teknolojik bütünlükle kurumsal birleşmesini sağlayacak gerçek temsilcilerini yaratma hedefidir. İkincisi ülkelerin küresel serbest pazar sürecine katılımını sağlayacak destekleyici kurumlarının gelişimini hızlandırmaktır. Sonucusu ise uygulamakla yükümlü tutuldukları mikro- makro tabanlı istikrar politikalarında sürdürülebilir reform sürecinin devamlılığının sağlanmasıdır. Fakat reform sürecinde zenginleşen seçkin bir sınıfın ön plana çıkması çoğu zaman toplumun geri kalanının reformlara öfke duymasına neden olmuştur. Rusya buna uygun bir örnektir. Ekonomik güç yapısı ve yetisinin deregülasyonu üzerine odaklanmış bu ülkelerdeki özelleştirme hareketleri mülkiyet hakları ve kaynaklarının toplum içinde eşit dağıtılmasını hedeflemiştir. Fakat ilerleyen tarihlerde bu eşitlik

anlayışının daha büyük eşitsizlere neden olduğu görülmüştür. Toplum içinde refahın seçilmiş imtiyazlı grupların üzerinde yoğunlaşması özelleştirmenin başlangıç hedefi ile çatışmıştır (Braun,1998: 37-38).

1992 yılında 83 gelişmekte olan ülke bazında yapılan bir çalışmada özelleştirme- iç ve dış borç ilişkileri analiz edilmiştir. Özelleştirme girişimlerinin yoğun olduğu ülkelerde bütçe açıkları veya dış borç yüklerinin GSYİH rakamlarında paylarının çok yüksek olduğu belirlenmiştir. Ramamurti'nin 1992 yılındaki çalışmasında finansal kırılganlığı yüksek olan ülkelerde özelleştirme değerleri ile dış borçları arasında pozitif yönlü korelasyon bulunmuştur. Çalışmanın sonucuna göre bir ülkenin IMF, Dünya Bankası gibi kurumlarla borç ilişkisi arttıkça daha yoğun bir özelleştirme programına başvurdukları tespit edilmiştir (Ramamurti,1992 : 225-249).

****Pragmatik** özelleştirme bölgesel sosyal problemlerin hızlı çözümü için ileri sürülmüştür. Belediye hizmetleri, ulaştırma ve enerji dağıtımı gibi alanlarda uygulanmıştır. **Taktiksel** özelleştirme muhafazakâr veya sosyalist iktidarlarda kısa vadeli amaçlar için uygulanıldı. Belirli bir sermaye grubunun oyunu alabilmek ya da seçmenlere daha iyi bir bütçe yönetim karnesi sunabilme amacı taşımıştır. 1986-1988 Fransa'daki Chirac hükümeti özelleştirme girişimleri buna örnektir. **Sistematik** özelleştirme tüm toplumu yeniden şekillendirme amacı güden, siyasi kurumları sistemden çıkartan ve hükümetler üzerindeki sosyal proje beklentilerini zayıflatan hedefleri içerir. Kamu sektörüdenetim ve gözetim alt yapısının inşası önceliğini taşır (Fargenbaum&Henig&Hamnet, age, s: 42-43).

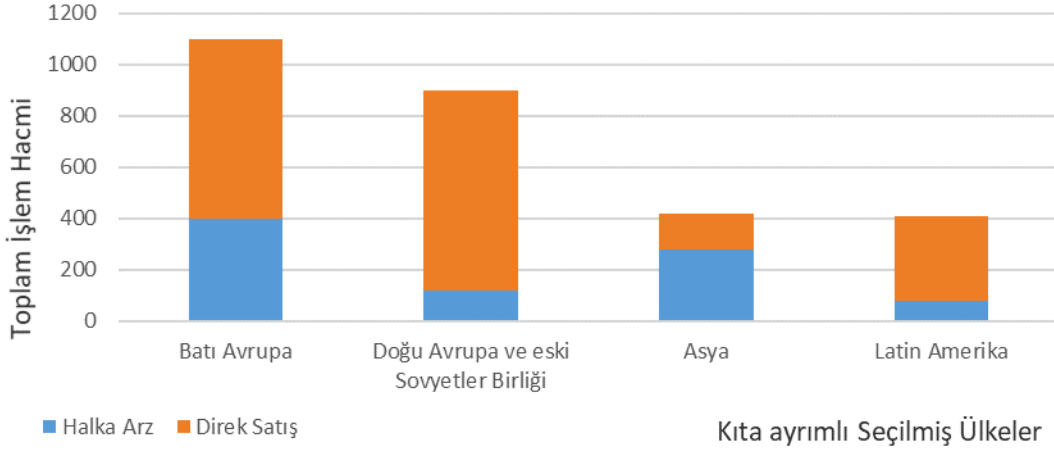
Özelleştirme uygulandığı ülkelerde genellikle sosyal bir reform yerine hükümet reformu olarak algılanmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 1993 yılı Raporu da özelleştirmenin birtakım kusurlarına dikkat çekmiştir:

- Rekabet yaratmak yerine maksimum gelir elde etme hedefinin ağır basması
- Kamu tekelleri ile özel tekellerin yer değiştirmesi
- Elde edilen gelirlerin bütçe açıkları için kullanılması
- Kamu yatırımlarını azaltarak devlet borç gereksinim yükünün hafifletilmesi
- Gerçekçilikten uzak emek stratejileri altında emek gücüne yanıltıcı sözlerin verilmesi
- Kararların parlamenter uzlaşıdan uzak hükümet emri niteliği taşıması (Sahir,1997 :86-101).

1980'li yıllarda olgunlaşan, 1990'lı yıllarda hız kazanan özelleştirme Milenyum yüzyılının başından itibaren eski cazibesini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yapısal uyum politikalarının ana parçası olarak görülen özelleştirme girişimleri gelişmiş sanayi toplumlarında da uzun bir dönem etkisini hissettirmiştir. 1971- 2001 yılları arasındaki uluslararası karşılaştırmada özelleştirme girişimlerinin sırasıyla Batı Avrupa- Merkez ve Doğu Avrupa, eski Sovyetler Birliği- Asya-Latin Amerika ülkeleri büyükten küçüğe dağıldığı Grafik 1. Üzerinden görülmektedir. Asya ülkelerinde özelleştirme faaliyetlerinde halka arz yönteminin ağırlıklı kullanılması dikkat çekicidir.

Grafik 1

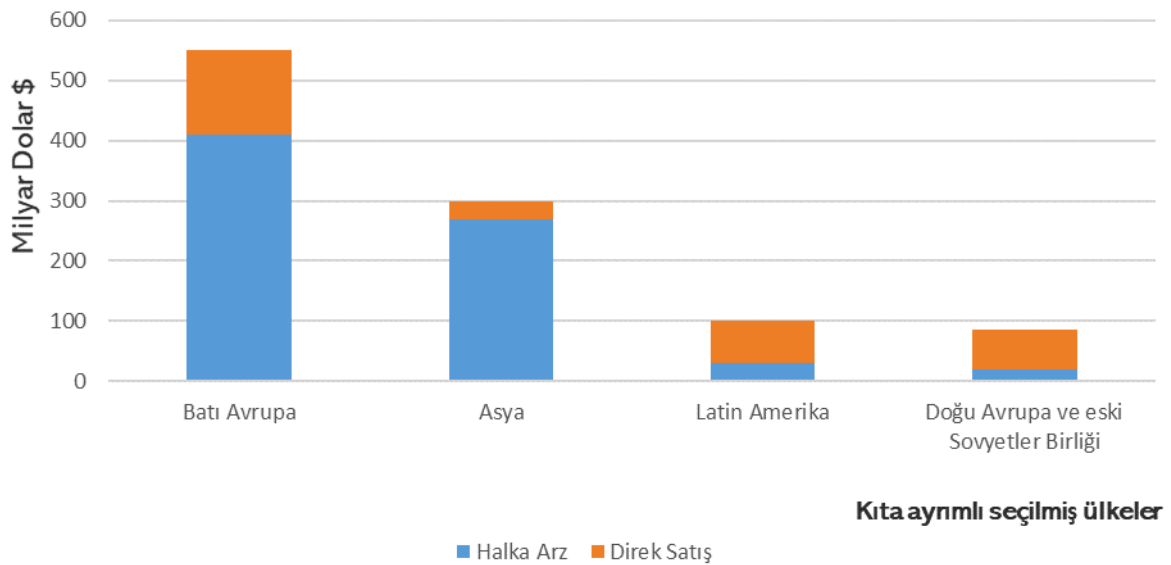
İşlem Hacmine Göre Seçilmiş Özelleştirme Faaliyetleri 1971-2001



Kaynak: (Bortolotti ve Siniscalco, 2004:22)

Elde edilen gelirler açısından yapılan karşılaştırma da ise Batı Avrupa- Asya- Latin Amerika- Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği sıralaması dikkat çekmektedir. Batı ve Merkez Avrupa ülkelerinde özelleştirme önce stratejik önemi düşük sektörlerde başlamış, 1990'lardan itibaren enerji, iletişim gibi stratejik önemi yüksek sektörlerde devam ettirmiş ve devletin alınan kararlarda veto hakkını kullanabileceği altın hisse payı dikkate alınarak özelleştirmeler yapılmıştır. Latin Amerika ülkelerinde ise kıta dışı yabancı yatırımcıların özelleştirmede finansör oldukları görülmüştür. Asya ve Orta Doğu da ise imalat sanayi, hizmetler ve finans sektörü ağırlıklı özelleştirmeler yapılmıştır.

Grafik 2 Elde edilen Özelleştirme Gelirlerine Göre Sıralama



Kaynak: (Bortolotti ve DomenicoSiniscalco, 2004 : 22)

Batı Avrupa içinde özelleştirme faaliyetlerinin İngiltere’de başlaması diğer sanayi ülkelerine de örnek olmuş ve devlet girişimciliğinin yoğun olduğu ülkelerde hemen özelleştirme programları uygulamaya konulmuştur. Bu yüzden işlem sayısı ve elde edilen gelirler açısından Batı Avrupa özelleştirmeleri ilk sırayı korumuştur (Bortolotti ve Siniscalco, 2004: 21,24).

Özelleştirme faaliyetlerinin sanayi ve hizmetler sektöründe alt yapının takviyesi için ekonomik büyüme ve küresel refah artışını etkileyeceği düşünülmüştür. Bu faaliyetler özellikle gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünü yükseltmek için gerekli görülmüştür.

Su kaynaklarını güvence altına almak insan yaşamı için ne kadar gerekli ise güvenli-kesintisiz enerji (elektrik) temini de ticaret ve üretim birimleri için o kadar hayati önem taşımaktadır. Bıraktığımız yüz yılın son iki çeyreğinde hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerin çoğunda alt yapı hizmetlerinin devlet monopolü altında gerçekleşmesi bu ülkelerdeki alt yapı aksaklıklarını ve teknoloji eskiliğini beraberinde getirmiştir. Alt yapı problemleri gelişmekte olan ülkelerin refah seviyelerini artıracak potansiyellerini engelleyerek toplumlarını fakirleştirmiştir. 20.YY son çeyreğinde gelişmiş sanayi ülkelerinde de yüksek inşaat maliyetleri ve artan devlet borçları alt yapı onarım ve yenileme süreçlerini geciktirmiştir (Kessides,2004:2-3).

Küresel Enerji Sektöründe Özelleştirme – Gereçekler – Uygulamalar

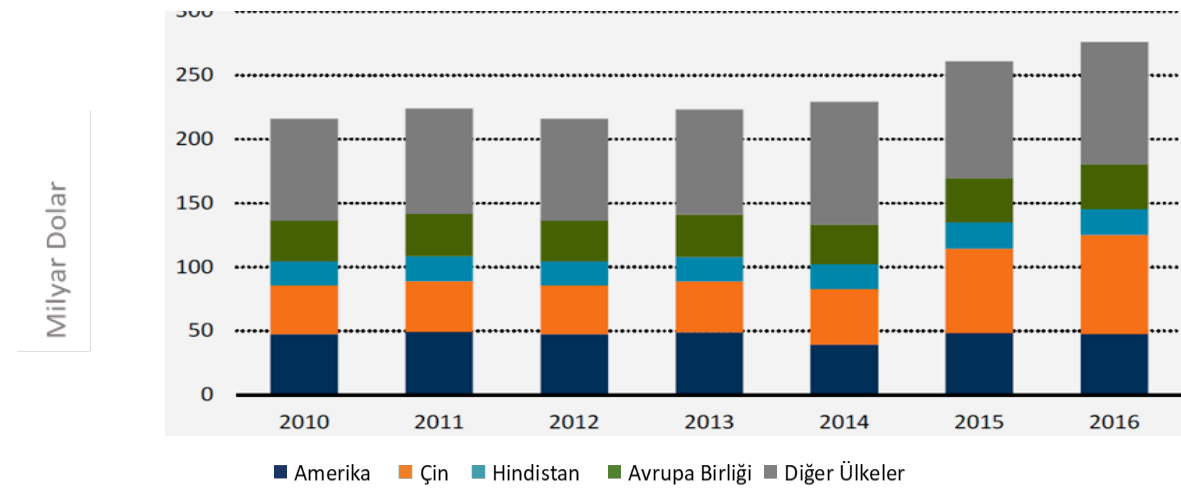
Savaş bitimiyle beraber Avrupa kıtasının kalkınma ve imar programı için ucuz enerjiye büyük bir gereksinim duyuldu. Birçok Avrupa sanayi ülkesi ayağa kalkma hamlesini gerçekleştirebilmek için Ortadoğu’da keşfedilmiş büyük petrol rezervlerine ihtiyaç duydular. Marshall Planı ile Avrupa sanayi ülkeleri ucuz petrol fiyatlandırması esasına dayalı enerji politikalarını şekillendirmek zorunda kaldılar ve II. Dünya Savaşı arkası büyük enerji talebi yarattılar (Yergin ,1995:401-403). Fakat 1973 Petrol Krizi bu tırmanışı yavaşlatmış ve arz kısıntıları fiyat şoklarına neden olmuştur. 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansının kurulmasıyla enerji arz güvenliği tanımı ön plana çıkartılmıştır. Gelişmiş sanayi ülkelerinde kendilerini petrol ekonomisinden kurtaracak alternatif enerji üretimlerine yönelmişlerdir. (Praktiknjo,2013:26) Ulusal Enerji Ajansı da öncelikle petrol akışının küresel talebe göre düzenlenmesini garanti altına almış ve arkasından iklim değişikliklerine yol açan enerji üretim sistemlerinin revizyonu üzerine odaklanmıştır (Fischer ,2014:201).

2. Dünya Savaşı sonrası sanayi ülkeleri enerji taleplerini devlet mülkiyetli yeni tesisler kurarak sanayi ve toplumun artan elektrik ihtiyacını karşılamaya çalıştılar. Petrol krizi sonrası sanayi ülkelerinde oluşan bütçe açıkları, yüksek enflasyon ve devlet girişimciliği enerji fiyatlarını etkilerken sektör içindeki kar sıkışmalarına ve geciktirilmiş yatırımlara neden oldu. Bu durum başta Avrupasanaayi ülkelerinde devlet girişimleri üzerinden şekillenen enerji planlama sistemine duyulan güveni sarsmıştır. 1990 yılında İngiltere cesur bir adım atarak devlet mülkiyetli elektrik üretim – dağıtım ünitelerini özelleştirme sürecine sokarak sektörde fiyat ve miktar etkinliğini hedeflemiştir. Avrupa Birliği Senatosu Elektrik Kararnamesi ile üye ülkeleri sektörde özelleştirme sürecini başlatmaları için baskı altında tutmuş ve 1998 yılından itibaren üye ülkeler liberal enerji pazarına açılmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve büyüme hedefleri daha yüksek bir enerji talebine neden olduğundan bu ülkelerde elektrik üretiminin çeşitlenmesi ve alt yapısının kuvvetlendirilmesi için büyük yatırımlara gereksinim duyulmuştur. Büyük yatırımların finansmanı için bu ülkelerin küresel pazara özelleştirme ile açılması zorunluluk olarak görülmüştür (Kessides,2004: 135-137). Enerjinin hem ticari hem de finansal özelliklere sahip olması, üretim sürecinde halen fosil yakıtlara ihtiyaç duyulması nedeniyle yüz yılı aşkın süredir stratejik yatırım niteliği devam etmektedir. Bu yüzden enerji yatırımları küresel sermaye akımlarının rotasının izlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Hem

gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler küresel enerji piyasalarında özelleştirme üzerinden dışa açılarak dalgalı enerji fiyat risklerinden korunmak ve tedarik yöntemlerini çeşitlendirmek istemişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler aynı zamanda riski ve maliyeti düşük enerjiye kesintisiz erişim için daha fazla uluslararası iş birliği arayışlarına yönelmişlerdir (Li, Anve Wang,2017:648-656).

Elektrik sektörü ve şebeke dağıtım alanlarında bölgelere göre yatırımlar özellikle gelişmekte olan ülkelerde yükselmiştir. Grafik 3 Amerika, Çin, Hindistan, Avrupa Birliği ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki elektrik şebeke yatırımlarını göstermektedir. 2010 yılı sonrası nüfus artışları ile de öne çıkan Hindistan, Çin ve diğer gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek enerji talebi nedeni ile bu ülkelere yönelik elektrik şebeke yatırımları artmıştır (IEA,2017: 50-51).

Grafik 3 Bölgelere Göre Elektrik Şebeke Yatırımları



Kaynak: IEA,2017 : 50-51

Gelişmiş sanayi toplumları gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ve büyüme için şehirleşme-sanayi alt yapı yatırımlarının artması gerektiğini sıklıkla vurgulamışlardır. Bu ülkelerde elektrik sektöründeki alt yapı eksiklikleri sanayi üretimini, tarımsal rekolteyi ve yaşam standartlarını düşük bırakmıştır. Alt yapı yenilenmesinin özel yatırımlarla desteklenmesi anlayışı bu gerekçelerden dolayı 1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerde enerji sektörü reformlarını ve elektrik üretiminin özelleştirilmesini beraberinde getirmiştir (Urpelainen ve Yang, 2007:37-39).Gelişmiş sanayi ülkelerinde ise 21. YY başından itibaren enerji tedarik zincirinde fosil yakıt tabanlı santraller yerine alternatif yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim artmış ve alternatif enerji kaynakları dönüşümü üzerine büyük yatırımlar yapılmaya başlanılmışlardır. Enerji tedarik yapısındaki değişim sürecinde enerji sisteminin esnekliğinin artırılmasında merkezîyetçi üretim sisteminin bırakılması fikri ağır basmıştır. Esnek bir enerji piyasası yapısı için mikro tabanlı işletmecilik bölgesel özel yatırımların devlet tarafından teşvik edilmesi ön planda tutulmuştur (Untersteller ,2016:14).

1980'lere doğru yükselen neoliberal akım Latin Amerika ülkeleri yükselen pazar ekonomileri olarak büyük sermaye akımları girişleri gerçekleştirdi. 1983 yılına gelindiğinde bölge yaklaşık 361 Milyar \$ borç yükü altında kalmıştı. Arkasından gelen istikrar ve yapısal uyum politikaları küçülen devlet anlayışı ile beraber daha fazla özelleştirme geliri elde etme hedefi içermekteydi (Green,1996:108-109). Her yeni yapılan özelleştirme bu ülkeler grubunda tahmini bedel değerlerinin altında satışların

gerçekleşmesiyle sonuçlanırken kısa vadeli portföy akımlarının spekülâtif etkisini artırmıştır. Arjantin’de özelleştirilen işletmelerin dış borçları ulusal devlet borçlarına çevrilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Arjantin elektrik sektöründe özelleştirmelerin gerekçesinde devlet mülkiyetli santrallerin üretimdeki yarattıkları arz fazlalığına karşılık tüketim talebinin oldukça düşük kalmasıdır. 1980 sonrası arz fazlalığı %40 civarında iken tüketim talebi artışı %11’in üstüne çıkmamıştır. Devletin santraller üzerine yapmış olduğu yatırımlar kilovat başına 7000 \$ gibi (dünya ortalaması en yüksek 2000 \$ civarı iken) bir değere sahip olduğundan borç servis yükünü bir hayli yükseltmiştir. Santrallerin yapımında düşük kredi faiz oranlarının devam edeceği varsayılmış fakat yabancı sermaye maliyetleri 1990’lı yıllara doğru attıkça santrallerin tamamlanma bedelleri ulusal borç yükünü ağırlaştırmıştır. Devlet işletmelerinin sabit tarife üzerinden elektrik satması sonucu işletme zararları mali dengesizliği artırmıştır (Nicchi ve Brugnoni,1997:36-37). Özelleştirme sonrası üretimde % 46’lık hidroelektrik santral ve % 49 termal santral payı bulunan ülkede doğal gaz beslemeli termal santral sayıları artırılmıştır. 8000 km’lik taşıma güçlü yüksek gerilim aktarma hatları sayesinde düşük talepli kırsal kesim düzenli şebeke hattından elektrik kullanabilir hale gelmiştir. Özelleştirme öncesi teknik olmayan kayıp kaçak elektrik kullanımının toplam üretimin % 27’sini oluştururken özelleştirme sonrası % 5’e kadar inmiştir. Kayıp – kaçak elektrik kullanımının azalmasıyla elektrik piyasasına yeni üretici firmaların girişi artmaya başlamış fakat kayıp kaçak kullanımların ağırlıklı küçük kırsal ve düşük gelirli yerlerde olmasından dolayı buralarda yeni girişimci firmaların satış birim fiyat hesaplama problemleri ortaya çıkmıştır. Özelleştirme toptan elektrik birim fiyatlarının ilk on yıl içinde (Megavat saat birim değeri 48,76 \$’dan 25,67 \$’a inmiştir) % 50 inmesine neden olurken düşük gelirli kırsal kesimlerde elektrik tüketimi değerlerini artırmıştır. Fiyat azalışlarında 123 tane üretim ve 28 Dağıtım firmasının yarattığı rekabetin etkisi görülmüştür. Özelleştirmenin yarattığı fiyat azalışları ve daha fazla hane kullanım artışı gibi olumlu etkiler 2001-2002 Arjantin Krizi sonrasında devam eden aşırı değerli kur politikası ile sonlandırılmış, yüksek oranlı devalüasyon elektrik sektöründeki maliyet ve fiyatlandırmaları olumsuz etkilemiştir. 1991 yılından beri sabit döviz kuru üzerinden işlem yapan yabancı ortaklı elektrik şirketleri ulusal para birimi pesonun %70 değer kaybetmesiyle hükümetle elektrik birim fiyatları konusunda uzlaşma görüşmeleri yapmak zorunda kalmışlardır. Uzun dönemde yatırımlarını dondurma, servis kalitelerini düşürme gibi yöntemlerle maliyet azaltma yoluna gitmişlerdir. Özel işletmelerin yeniden fiyatlama sonrası düşük talep- gelirli tüketicileri rahatlatacak bir sosyal tarife uygulamasının olmayışı bu kesim üzerindeki borç yükünü orantısız artırmıştır. Arjantin hükümetine borç veren kurum olarak IMF ülkedeki elektrik tarife ücretlerine zam yapılmasını bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Genel olarak elektrik sektörü liberalleşmesi ve özelleştirme ülkede elektrik üretim, dağıtım ve aktarma birimlerinde teknik avantajlar sağlarken ekonomik açıdan sadece yüksek gelir gruplarına fayda sağlamıştır. Ulusal ekonomik büyüme ve kalkınma açısından fakirliğin azalmasında kısmi fayda sağlarken gelir grupları arasında uçurumun açılmasına neden olmuştur. Toplumun genelinin sosyal menfaatlerini geride bırakan bir özelleştirme anlayışı yaratılmıştır (Haselip,Dyner ve Cherni, 2005 : 11-14).

Arjantin’deki enerji sektörü reformları ve özelleştirme hamlesi arkasından Brezilya ülkesi de elektrik endüstrisindeki rekabeti, enerji verimliliğini, araştırma geliştirme faaliyetlerini düşük maliyetlerle hızlandırmak için benzer reform girişimlerinde bulunmuştur. Reformlar sektör içi yönetim, mülkiyet ve karar alma birimlerinde köklü değişiklikleri kapsamıştır. Reformlarla beraber sektördeki devlet işletmelerinin bir kısmı kapanırken kalanlarının görev tanımları değişmiştir. 1994-1998 arası özelleştirmeler süresinde sözleşme hükümlerinin geniş içerikli olması işletmeciliği devir alan firmaların taahhütlerinin izlenmesini zorlaştırmıştır. Bu problemin aşılması için özelleştirme süreci, yatırım değerleri ve araştırma geliştirme faaliyetlerini düzenleyen- izleyen bir komite

oluşturulmuştur. Komitenin üzerinde yetkisi olan bir kurul bulunmaktadır. Devlet, özel sektör, akademi ve finans alanından dokuz kişi ile temsil olunan bu kurul yıllık bütçe dağılımı, enerji verimliliğini artıracak araştırma geliştirme faaliyetlerini ve finansmanını yönetmekle sorumlu tutulmuştur. Reformlar enerji sektörüne yurt dışı destek ve finansman sağlanmasında katkı sağlamıştır. Buna karşın reformların yasalaşmasındaki hükümler toplumun hizmeti verimli ve uygun fiyatlarla kullanmasında yetersiz kalmıştır. Kamu menfaati maksimizasyonu düşük kalmıştır. Sektördeki araştırma-geliştirme faaliyetlerini ve uzman iş gücü yaratımını olumlu etkilemiş, üniversitelerin sektöre ve sisteme katılması sağlamıştır. Sektör içinde yer alan küçük sermayeli işletmelerin de kaliteli ve iyi projeler yürütmesine imkân sağlamıştır (Jannuzzi ,2005:1755 ve 1761). Brezilya’da reform süreçlerinde birincil hedef büyüyen ekonomiye hizmet edecek yatırım ve kapasite artışı olmuştur. 2005 yılından itibaren özelleştirme ihalelerinde düzenlemeler yapılmıştır. İhale öncesi katılımcı firmalar detaylı bir kontrat hazırlayarak açık artırma usulünde katılım sağlamışlardır. Yeni ihale yöntemi sonrası tüketicilerin verimli ve daha ucuz elektrik kullanımı ve kapasite artışları gerçekleşmiştir. (Hammons,Barrosove Rudnick,2011 :109)

Latin Amerika ülkelerindeki enerji sektörü reformları ve özelleştirme süreci kronolojik olarak Şili , Arjantin , Bolivya ve 1990’lar ortasından itibaren Brezilya ve Kolombiya ile devam etmiştir. Şili hükümetini 1973-1990 arasında yöneten General Augusto Pinochet Friedmancı liberal açık ekonomi politikalarını izlemesiyle beraber elektrik ve maden sektörü özelleştirmeleri başlamıştır. Şili’nin enerji sektörü içindeki adımları diğer ülkelere örnek teşkil etmiştir. Özelleştirme öncesi gerçekleştirilecek adımların aşağıdaki sıralamada yapılması neoliberal yanlısı uzmanlar tarafından önerilmiştir:

- Mevcut devlet işletmelerine tüzel kişilik kazandırılması
- Maliyet yönlü pazar yapısına göre düzenleme (cost-based market)
- Üretim-dağıtım ve aktarma birimlerini bölerek ayrıştırma (Millan,2005:2592-2600)

Şili bu koşulları sırasıyla sağladıktan sonra sektörde özelleştirmeyi başlatmıştır. Büyük sermayeli dağıtım şirketleri kontratlarla alım yapan ilk tüketici grubu olmuştur. Tarife fiyatların düşük üretim maliyetine sahip örnek bir şirketin dağıtım tarifesi baz alınarak belirlenmiştir. Reformların devreye girmesi ve kapasite artışı olmasına rağmen toptan elektrik satış fiyatları azalırken, perakende satış fiyatları sabit kalmıştır. Şili’de elektrik sektörü ilk yıllarda hidroelektrik santraller üzerine yoğunlaşmış fakat HES tabanlı elektrik üretimi kuraklık dönemlerinde elektrik kesintilerine neden olmuştur. 2000’li yıllardan sonra kapasite artışları için Arjantin’den alınan doğal gazla beraber gaz türbinli termik santrallere ağırlık verilmiş. Bu durum elektrik üretim ve fiyatlama maliyetini yükseltmiştir. Enerji sektöründe yapılan özelleştirme devlet maliyesine yük getirmeden düşük maliyetli güvenilir hizmet ağı yaratılmasına olanak sağlamıştır. Fakat sektör içindeki yüksek yoğunlaşma şirket sayısı ve rekabeti sınırlı tutmuştur. Şili özelleştirme sisteminde rekabeti artırmak ikinci planda kaldığından üretim-dağıtım birimlerindeki özel sektör yatırımlarını artırma amacı hep ön planda tutulmuştur. Özelleştirmede son kullanıcı hane halkı tüketicilerini koruyan kanuni hükümlere ağırlık verilmiştir. Bu yüzden üretici-dağıtıcı arasındaki arz-talep ilişkisinden oluşan takas fiyatı yerine idari yapı tarafından maliyet ve verimlilik standardı çerçevesinde belirlenen fiyat esas alınmaktadır (Simsek, Lorca,Urmeed, Bahrid, Escobara,2019: 89-90).

Arjantin’de ise üretim-dağıtım ve aktarma birimleri ayrışırken aynı firmaların her birimde mülkiyet hakkı elde etmesine sınırlamalar getirilmiştir. Bu yolla birimlerin ayrışması sonrası çoklu rekabet sağlanması hedeflenmiştir. Fakat toplumun sosyal çıkarını gözetemeyen fiyatlama ve düzenleme yapacak etkin bir idari yapının eksikliği düşük gelirli tüketicilerin aleyhine sonuçlanmıştır. Gaz türbinli termik santrallere ağırlık vermesi üretim ve dağıtım maliyetlerini artırmıştır. Bu tercihte ülkenin 2000 sonrası

doğal gaz ihracatçısı olma yolundaki kararın payı büyüktür. İlerleyen yıllarda doğal gaz üretimi azaldığından doğal gaz ithalatçısı olmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla elektrik üretme maliyetleri ülkede yükselmiştir. 2015 yılından itibaren hükümet kuzey bölgesi topraklarında kaya gazı sondajlarında bulunarak enerji maliyetlerini azaltma çabası içine girmiştir (Waterworth ve Bradshaw,2018: 10-12)

Brezilya ise Latin Amerika ülkeleri içinde en büyük elektrik piyasası satışlarının olduğu ülkedir. Geç gelen reformlarla HES'lere dayalı bir piyasa mekanizmasını kurmaya çalışmıştır. Özelleştirme sürecine hukuksal çerçeve ve etkin pazar entegrasyonu olmadan başlamıştır. Özel işletmecilik ve devlet işletmeciliği belli bir dönem beraber yürümüştür. Devlet işletmeciliğinin de devam etmesi fiyat mekanizmasında çarpıklık yaratmış ve özel sektörün blok satın alımlarına yönelik ilgisini zayıflatmıştır. Geçiş sürecindeki bu eksiklikler 2000'li yılların başında elektrik kesintilerine neden olmuştur. Bu durum ülkede yeni bir koalisyon hükümetinin başa geçmesine gerekçe doğurmuştur. Kurulan yeni hükümet ise seçimlerde hane halkı tüketicilerinin lehine olacak halkçı söylemlerini göz ardı ederek sektörde büyük sermayeli üreticilerin çıkarlarını gözetmiştir. (Bajay , 2006 : 869-873)

Latin Amerika'da özelleştirme ile bütünleşmiş reformlar küresel enerji sektörü katılımcıları için değerli tecrübeler edinilmesine neden olmuştur. Elde edilen sonuçlar ve dersler sadece enerji sektörü için değil aynı zamanda geri kalan bütün sektör özelleştirmeleri için anahtar bilgiler içermektedir. Latin Amerika enerji sektörü özelleştirmeleri ile kazanılan sonuçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- a) Özelleştirme ve deregülasyon öncesi uygulanması gereken düzenlemelerin tamamlanmamış olması ile problemler ortaya çıkmıştır. İdari yapının hukuksal düzenlemeleri yapamaması toplumun geneli üzerine enerji maliyeti yüklemiştir.
- b) Sektör içindeki üretim-dağıtım ve aktarma birimlerinin ayrıştırılması kritik önem taşımıştır. Aktarma birimlerinin özelleştirilmesinde sınırlamaların olmasına dikkat edilmeli ve bu sınırlama içinde birbirine yakın nitelikteki işletmelerin yer almaması enerji verimliliğini olumlu etkilemiştir.
- c) Devletin denetim ve karar alma rolü devam ettikçe etkin aktarma ve dağıtım işletmeleri çoğalmıştır.
- d) Fiyat belirleme konusunda devletin aktif rolü azalırken kamu menfaatini gözetken düşük fiyatlar için uzun vadeli veya forward kontratların gerekliliği anlaşılmıştır (Millan,2005:5200-5210).

Liberalleşen enerji sektöründe özelleştirme sürecindeki katılımcılar- hisse sahipleri ve hizmet tüketicileri arasında dengeli bir menfaat yapısının kurulması önemli olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler için ise özelleştirme sonrası tarife fiyatlandırma politikaları iktisadi kalkınma hedeflerinden sapma yaratmayacak şekilde oluşturulmalıdır. Tarife fiyatlandırmaları aynı zamanda özel sektör yatırımlarının devamlılığını destekleyecek şekilde de gerçekleşmelidir. Latin Amerika ülkelerindeki bu hassas denge Şili dışında pek etkin kurulamamıştır. (Nagayama ve Kashiwagi,2007:129) Özelleştirmeler sonrası kırsal bölgelerin de elektrik hizmetlerinden verimli faydalanabilmesi kamu menfaati için göz önünde bulundurulmamalıydı. Peru 1990'lı yıllardan itibaren post- Washington konsensüsü doğrultusunda liberalizasyon ve özelleştirme reformları başlanmıştır. Bu Latin Amerika ülkesinde enerji sektörü reformları bir dayatma olarak hızla uygulamaya koyulmuştur. Ülkedeki elektrikleştirme ağı iki katına çıkmasına rağmen kırsal ve fakir bölgeler bu hizmet artışlarından yeterli faydalanamamıştır. Ülkedeki nüfusun çoğunluğu kırsal bölgelerde oturmak zorunda kaldığından kamu menfaati memnuniyetsizliği yükselmiş ve özelleştirme reformları durmuştur. Hükümetin kırsal bölgedeki toplumun ihtiyacını karşılamak için elektrik üretimi ve dağıtımında devlet girişimlerini devam ettirmesi de ulusal bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. Rekabetçi projelerin seçilememesi yenilenebilir alternatif enerji kaynaklarının kullanım avantajlarını da köreltmıştır (Chernive ve Preston,2007:143-150) .

Latin Amerika ülkelerinde başlayan enerji sektörü özelleştirilmeleri Asya kıtasındaki gelişmekte olan ülkelere de yansımıştır. Hindistan 1947 yılında bağımsızlığını elde etmesiyle kıta içinde hızlı büyüme oranlarına ulaşmış ve enerji sektöründe devlet işletmeciliğini başlatmıştır. 1970'li yıllarda tarım sektöründeki teknolojik gelişmeler arttıkça yüksek mahsul veren tarım arazileri ülke geneline yayılmıştır. Fakat devlet işletmeciliğindeki elektrik üretimi tarım alanlarındaki sulama kanallarının enerjisini sağlamada yetersiz kalmıştır. 1990 başlarında 900 Milyona yaklaşan Hindistan nüfusunun tarımsal beslenme ihtiyacının karşılanması için enerji sektörü reformlarının vakit kaybedilmeden hayata geçirilmiştir. Devlet işletmeciliğindeki düşük üretim kalitesi, üretim maliyetinin gelirlerin daimi üstünde seyretmesi sonucu kamu bütçe açıkları yükselmiştir. Bu yüzden devlet enerji kurumlarının üretim- dağıtım ve aktarma birimlerinin ayrıştırılıp özelleştirilmesi -özerkleştirilmesi reform paketine dahil edilmiştir. Hindistan'ın dokuzuncu büyük eyaleti olan Orissa'da uygulamaya konulan reform hareketi ülkenin diğer bölgelerinde de Orissa modeli adında kabul görmüştür. Reform paketinde üretim ve aktarma birimlerinin özel sektöre katılımı ve yeni santrallerin yapımında teklif sayısının artırılması hedeflenmiştir. Devlet elektrik kurumu devletin altın hissesinin korunması şartı ile yarı devlet yarı özel sektör yapısı ile üç şirkete bölünmüştür. Dünya Bankası ve Britanya Hükümeti tarafından maddi olarak desteklenen Orissa modeli reformları devlet elektrik işletmelerinin özelleştirilmesi için başarılı bir örnek olmamıştır. Sektördeki reformlar sadece eyaletlerin acil finansman ihtiyaçlarını karşılamasına hizmet etmiştir. Sektör reformları 2000'li yıllarda tekrarlanmıştır. Tarife ücretlerinin artması, aktarma ve dağıtım sürecinde kaçak kayıpların azaltılmasına odaklanan yeni reform paketinde finansman giriş yoğunluğuna dayalı reform devamlılığı gerçekleşmiştir. Bu durum sektördeki reform hedeflerini zayıflatarak başarısızlığa neden olmuştur (Dubashve ve Rajan ,2001: 3375-3386).

Hindistan'da devlet elektrik işletmelerinin büyük bir borç batağında olmasından dolayı özel yatırımlar enerji sektörüne dalgalı girmiştir. Devlet işletmelerinde fazla yasal düzenlemenin olması yatırımcıların ilgisini azaltmış ve işlem maliyetlerini yükseltmiştir. Bu yüzden yatırımcılar özelleştirme sonrası ticari risklerin eyalet hükümetleri tarafından üstlenilmesini talep etmişler fakat eyalet hükümetlerini mali durumlarının yetersizliği ticari risk üstlenmelerine engel olmuştur. (Chandran,2004:63-64)

1980'lerin ortasından itibaren bir başka Asya ülkesi olan Çin farklı bir rejim altında olmasına rağmen neoliberal reformlara enerji sektörü üzerinden başlamıştır. Reformlar öncesi bütün üretim birimlerinin mülkiyeti merkez hükümet üzerinde iken hızla büyüyen nüfus- elektrik kıtlıkları ve eyaletler arasında belirginleşen gelir dengesizlikleri neoliberal reformları gerekli kılmıştır. Günümüze kadar üç ayrı dönemde reform süreci başlatılan Çin'de ilk reformlar enerji sektöründe üretim ve dağıtım sistemini birbirini ayırmaktan ziyade çoklu santraller arası rekabet yaratarak verimlilik artışı ve düşük fiyatlı tarife üzerinden satış yapmak üzerine olmuştur. İlk reform dalgasında üretim tesislerinin payları eyalet hükümetleri tarafından şahıslara yatırım ortaklığı şeklinde satılmıştır. Özelleştirilmeye açılan birimlerin çoğu hükümetlerin güdümünde kalmıştır. İkinci dalga reformlar 1997'de başlayarak Merkez hükümet Enerji Bakanlığı yetkileri özerkleştirilen Devlet Enerji Kurumuna devredilmiştir. Bu reform sonucunda sektörde özel şahıs- devlet ortaklığı artarak elektrik arzı ilk kez talebin üstüne çıkmıştır. 2002 yılında üçüncü dalga reformlarla Devlet Enerji Kurumu varlıklarını devlet kontrollü on bir farklı işletmeye devretmiştir. Elektrik üretim birimleri mülkiyet payı ağırlıklı devlet üzerinde kalmak kaydı ile beş ayrı şirkete bölünmüştür. Üretim birimlerindeki özel sektör yatırımları ile kömür tabanlı ve hidroelektrik santral sayısında artışlar yaşanmasına rağmen şebeke dağıtım sistemi verimliliği beklenen kadar artmamış ve şebeke dağıtımını Çin nüfusuna yetişememiştir. Kömür ve su kaynaklarının fazla olduğu batı eyaletlerinde üretim fazlalığına rağmen bölgenin gelir zayıflığından ötürü talep yetersiz kalmış, zengin doğu eyaletlerinde ise şebeke aktarım

yetersizliğinden dolayı elektrik arzı eksik kalmıştır. 2002 sonrası artan şehirleşme ve nüfusla elektrik talebi yıllık ortalama % 9 artarken elektrik üretimi artışı bu değer in hep altında kalmıştır. Elektrik üretimi ve dağıtım ı arasındaki denge sağlanamamıştır (Xu ve Chen, 2006 : 2459-2462)

Çin enerji sektörü özelleştirme sürecine bir dizi eleştiriler getirilmiştir. Öncelikle birbirlerine rakip olması beklenen özel şirketler birbirlerini piyasadan silmek ve pazar paylarını artırmak için hareket etmişlerdir. Özelleştirme sürecinde piyasayı koruyacak rekabet kanunları ve denetim yetersiz kalmıştır. Reform süreçlerinde prosedürün eyalet hükümetleri tarafından belirlenmesi rüşvet, şirket kayırmaca gibi usulsüzlükleri artırmıştır. Yüksek hava kirliliğine neden olan enerji planlaması yapılmıştır. Santrallerin %79'unda kömür kullanılması ve kömür işletmeciliğ in eyalet hükümetleri mülkiyeti altında olması rekabetçi enerji piyasa yatırımlarını engellemiştir. Şebeke dağıtım fiyatlarının devlet kontrolü altında olması ve merkez hükümetin sabit bir enflasyon oranını sürdürebilmesi için tarife fiyatlarını bir politika aracı olarak kullanması gerçekçi bir pazar düzenini engellemiştir. Kömür fiyatları eyalet hükümetleri arasında liberalleşirken tarife fiyatlarının liberalleşmemesi üretim birimlerindeki kazançları sıkıştırarak şebeke dağıtım şirketlerinin yeni yatırım kararlarındaki sürekliliğ i bozmuştur. Reformlar süresince özel şirketler-merkez hükümet- eyalet hükümetleri arası yükümlülükler net bir şekilde tanımlanmamış olup rekabetçi piyasa kuralları oluşmamıştır (IEA,2006:33-100).

Geçiş ekonomileri içinde önemli bir yeri olan Rusya'da reform hareketlerine 2001 yılında enerji sektörü üzerinden başlanmıştır. Rus enerji sanayi İngiltere'nin ürettiğ i enerjinin 3,5 katı kadar büyük bir enerji üretme potansiyeline sahip ve üretim birimlerinin % 70' i termik santraller, % 21' i hidroelektrik santraller ve geri kalanı da nükleer santrallerden oluşmaktadır. 700.000 km'lik yüksek ve düşük voltaj şebeke hattına sahip olan Rus enerji sanayinin ana büyük ortağ ı %52'lik pay ile devletin kendisidir. % 30'luk pay yabancı yatırımcılara geri kalan pay ise bölgesel yerli yatırımcılara ayrılmıştır (Kennedy ,2003: 746-750). 2007 yılına kadar santrallerin özelleşmesi ve sektör varlıklarının satılması gerçekleştirilmiştir. Elektrik üretim sürecinde bulunan devlet tabanlı işletmeler devlet kontrolü altında kalacak şekilde bölgesel ünitelere ayrılmışlardır. Şebeke iletim hatlarının işletmeciliğ i devlet monopolü üzerinde kalmıştır. Toptan satış piyasası 2010 yılına kadar kontrollü olarak rekabete açılmıştır. Piyasada arz edilen elektrik üretim kapasitesine eş değer bir toptan piyasa gerçekleştirme amacı vardır. Bu yöntem toptan piyasanın regülasyonunda olumlu etkiler yapmasına rağmen perakende piyasa üzerinde aynı başarıyı göstermemiştir. Enerji piyasasını düzenleyen kurum konut tüketicilerinin kabul edecekleri ortalama bir fiyat üzerinden tarife sözleşmelerine izin verirken; konut dış ı büyük alıcı- satıcılar için rekabet yaratıcı tarife sözleşmesi oluşturmuştur. Hane halk ı tüketicisi kendisine avantaj sağlayacak tarife kontratını satın alamamıştır. Rekabet ve liberalizasyon hamleleri Rusya'da perakende piyasaya daha fazla katılımcının gelmesinde, toptan piyasa üzerinde fiyat düşürücü sinyalizasyon etkisi yapmasında ve inovasyonu teşvik etmede gereken başarıyı sağlayamamıştır. Temel problemler perakende sektörüne eşit olmayan koşullarda piyasaya fazla satıcısının girmesi, fiyat asimetrisinin oluşması ve kırsal bölgelerde monopol özellik taşıyan işletmelerin varlığı görülmektedir. Rusya'nın büyük üretim ve ağ yapısını belirli periyotlarda yenilemek için perakende elektrik sektöründe rekabetin iyileştirilmesi gereklidir. Fakat perakende piyasadaki problemler uzun vadeli yatırım ve alt yapı iyileştirilmelerinde aksamalara neden olmaktadır. (Kuleshov, Vilanien, Annala, Gore,2012:40-49)10 yıllık reform süresi sonrasında enerji sektöründeki liberalleşme beklentilere cevap vermemiş ve elektrik piyasasında % 65'ler civarında kalmıştır. Üretim birimlerinin payı ise %25'i geçmemiştir. Elektrik piyasasındaki fiyatlar devletin tavsiyesi altında şekillenmek zorunda kalmıştır zira yönetim sınırlı sayıda olan elektrik dağıtım işletmelerinin fiyat manipülasyon hareketlerinden tüketicileri korumak istemiştir. Reformlar Rus

enerji piyasasını kamusal regülasyon ile deregülasyon arasında askıda bırakmıştır. (Gore , Vilainen , Makkonen ve Kuleshov ,2012:685)

Rus enerji Sektörü reformlarının ulusal ekonomiyi etkilemesindeki eksikliklerden ötürü bazı öneriler getirilmiştir. Yatırımlarını devam ettirebilecek işletme sayısı önceden belirlenen koşullar altında artırılmalı ve birkaç işletmenin tekelinden kurtarılmalıdır. Ancak bu şekilde şeffaf ve tüketiciyi koruyan bir tarife sistemi yaratılmalıdır. Merkezi yatırım fonlarının oluşturulması ileriki yıllarda üretim ve dağıtım birimleri için gereken inovasyonlardaki teknolojik farklılıkları bölgeler arası en aza indirecektir. Rusya Bilim Akademisi ve Bilim Bakanlığı tavsiyeleri altında enerji sektörünün gelecekteki planlamasının yapılması ve bu yenilenme sürecine destek verecek makine-inşaat sektörünün kabiliyetinin artırılması öngörülmüştür (Batenin, Zeagarnik ve Maslennikov,2012:264-265).

Eski Doğu Bloku ülkelerinden Bulgaristan' da ise enerji sektörü reformları hem teknik alt ve üst yapı iyileştirmeleri hem de çevresel faktörler göz önüne alınarak yapılmıştır. 1998 yılından itibaren kademeli bir liberalizasyon yürüten Bulgar hükümetleri Sovyetler Birliğinden kalma eski ve güvensiz kömür- nükleer santrallerinin yenilenmesi için Dünya Bankasının baskıları sonucu enerji sektöründeki liberalizasyon sürecini hızlandırmak zorunda kalmıştır. Avrupa Birliği uyum politika kriterlerine yönelik çevreci (düşük karbon salımlı) santrallerin yapımı için Amerikan şirketleri ile anlaşmalar yapılarak iki tane yeni santral kurulmuştur (Andonova,2002:11-18). Reformların 2001 yılından itibaren Avrupa Birliği Uyumlaştırma sürecinde (temiz ve verimli enerji kullanımı hedefi) zorunluluk olarak uygulanması ülkedeki enerji tekniğinin kalitesini artırmış buna karşın konut elektrik tarifeleri düşük ve orta gelirli sınıfın aleyhine gerçekleşmiştir. Elektrik fiyatlarındaki artışlar ülke nüfusunun %60'ında refah kaybına neden olmuştur. Devlet Enerji Düzenleme Komisyonu elektrik ve ısıtma amaçlı doğal gaz fiyatlarının uygulanmasında yetki sahibi olmuştur. Isınma ve aydınlanma giderlerini karşılayamayan düşük gelirli Kış Destekleme Programı adı altında Kasım- Mart ayları arasında sübvansiyon verilmektedir. Amaç düşük gelirli sınıfın elektrik ve doğal gaz kullanabilme gücünü artırmaktır. Lakin bu uygulama Avrupa Birliği Enerji komisyonu tarafından eleştirilmiştir zira komisyon bu tür kısa vadeli destek politikaları ile Bulgaristan'ın enerji fakirliğinin üstesinden gelemeyeceğini ileri sürmektedir. Bulgar hükümetlerinin uluslararası kurum işbirliklerine ve tavsiyelerine uyması beklenmektedir (Bouzarovski , Petrova ve Sarlamanov ,2012:79-81).

Geçiş ekonomileri içinde yer alan bir başka ülke Romanya ise enerji sektörü reformlarında diğer emsal ülkelere göre daha başarılı bir süreç sergilemiştir. Romanya kıta içinde 1882 yılından itibaren ilk petrol kuyularının açıldığı ve ticari elektrik üreten bir ülke olarak ulusal enerji piyasasına II. Dünya savaşına kadar yabancı yatırımcı girişi sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi enerji sanayi içinde yer alan üretim ve dağıtım birimleri oldukça eski ve yıpranmış durumda idi. Büyük alt yapı ihtiyacı olan ülkede enerji sektörü ile başlayan liberal reform süreci 1990 başlarından 2006 yılına kadar önceden belirlenmiş aşamalarla bitirilmiştir. Reform paketinde kademeli liberalleşme, maliyeti karşılayacak bir tarife sistemine geçiş ve 3. kişilerin detaylı tetkikler sonrasında yatırım ortaklığını kabul eden hukuki düzenlemelerin oluşturulma süreci gibi ön planda tutulan hedefler belirlenmiştir. 2006 yılına kadar tamamlanan uyum süreci sonrasında Dünya Bankası gözetiminde ulusal enerji piyasası bütün varlıkları ile yabancı yatırımcılara açılmıştır. Özelleştirme sürecinde İtalyan enerji firması Enel, Alman enerji devi E.ON ve % 65'i devlet kontrolü altında olan Çek CEZ Romanya sermaye piyasası üzerinden büyük miktarda yatırım girişi gerçekleştirerek Romanya enerji sanayine destek sağlamışlardır. Romanya'nın yabancı yatırım girişi ve sermaye hareketliliği konusunda diğer Doğu Avrupa ülkelerine göre daha başarılı olmasında başarılı hükümetlerinin özelleştirme sürecindeki tutumları dikkat çekicidir. Romanya hükümetleri

özelleştirme süreci içinde siyasi kararlar yerine ekonomik kararları ön planda tutmuştur. Boru hatları, elektrik üretim ve dağıtım birimlerinin reform süreci içinde üçüncü şahısların kolayca yatırım payı elde etmeleri geniş ve detaylı tetkikleri ön gören yasalarca engellenmiştir. Hükümetin özelleştirme sürecinde her yatırımcıya eşit uzaklıkta adil davranması sonucu ulusal enerji sanayinin yenilenmesi ve rekabete açık hale gelmesi kolaylaşmıştır (Haar ve Marinescu,2011:137).

Avrupa Birliği (AB) kurucu ülkeler arasında ise liberalleşme 1996 yılında elektrik ve 1998 yılında doğal gaz piyasasında başlamış, 2003 sonrası ise her iki iç piyasada üretim-aktarma birimleri ve şebeke dağıtımın ünitelerinde ayrıştırmalar artarak özelleştirme hız kazanmıştır. Enerji birimlerinin ayrıştırılarak özelleştirme aşamasında yüksek gerilim ağları ve şebeke birimlerinin ağırlıklı AB dışı yabancı yatırımcıların tekelinde kalma olasılığı Avrupa Birliği kurullarında en çok tartışılan konu olmuştur (Mükusch ,2011:1379). Kurucu üyelerin enerji sektörü ağırlıklı devlet monopolü altında şekillenmiştir. Almanya-Avusturya gibi bazı ülkelerde 1990'lardan önce bölgesel devlet-özel sektör bileşimi altında enerji işletmeciliği başlamıştır. Bu yıllarda Avrupa Birliği ülkelerinde önce telekomünikasyon sektörü üzerinden özelleştirme süreci başlatılmış, arkasından enerji sektörü ile devam edilmiştir. Birlik içinde sırasıyla 1996, 2003 ve en son 2007 yıllarında özelleştirme yönetmeliklerinde değişikliklere gidilmiştir. En son yönetmelik değişikliği ile piyasaya katılım şartnameleri, şebeke üretim ve dağıtım hatlarında şeffaf bir ayrıştırma sürecinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Mikro tabanlı piyasa düzenlemeleri ile enerji tedarik verimliliğinin artması beklenmektedir (Koppenfels,2010:77-78)

Avrupa ülkelerindeki genel durum incelendiğinde yabancı yatırımcılara enerji piyasasını tam rekabet koşulları altında İngiltere ve İskandinav ülkeleri açmıştır. AB içinde kalan diğer ülkeler sınırlı derecede enerji sektöründe özelleştirmelere gitmişlerdir. Yapılan özelleştirmeler ise birkaç yerel büyük işletme üzerinde kalmak kaydı ile gerçekleşmiştir. Avrupa enerji güvenliğinin ön planda tutulması ve AB içindeki bazı hükümetlerin yerel ve kıta içi piyasayı kontrol altında tutma istekleri rekabet dışı piyasa formatında takılı kalmalarına neden olmaktadır. Piyasa içinde yüklenici büyük işletmelerin hisse dağılımı konusunda AB dışı yabancı üçüncü şahısların yatırımları kısıtlı bırakılmıştır. İngiltere dışında kalan ülkelerde enerji üretim – aktarma ve dağıtım hizmetlerinin ayrıştırılması tam gerçekleşmediğinden AB dışı üçüncü şahıslara hisse satışları yavaş ve oldukça sınırlı kalmıştır. Almanya, Avusturya, Fransa,Belçika, İtalya başta olmak üzere AB içindeki İngiltere hariç ülkelerde özelleştirmeler çoğunluk hissesi yerel işletme olmak kaydı ile büyük uluslararası ortaklı şirketler üzerinde bulunmaktadır. Bu şekilde AB içindeki hükümetler kıta enerji piyasasının kontrolünü tek elden kuvvetli- güvenilir yerel işletmeler üzerinden kullanmak istemektedirler. Yakın zamanda AB içindeki büyük enerji şirketleri devir alma veya yatırım ortaklığı üzerinden Merkez Avrupa-Doğu Avrupa – Avrasya kökenli yerel şirketlere yönelik yatırım girişimlerinde bulunmaktadır (Haar ve Marinescu :2246-2247). Türk enerji şirketi Enerjisa ile 2017 başından itibaren Alman enerji devi E.ON arasındaki yatırım ortaklığı süreci buna bir örnektir (EoN,2017: 134 ve 160). Enerjisa 2017 tarihine kadar % 50 hisse ortaklığı bulunan Avusturyalı elektrik üreticisi ve tedarikçisi Verbund A.G. ile beraber çalışmakta idi. Avusturya şirketinin tüm hisseleri 2018 yılı içinde Alman şirketine devredilmiş ve bu birleşme ile eşit hisse yapısına dayalı ortaklık üzerinden doğal gaz ticareti alanında faaliyet göstermesi hedeflenmektedir. (Enerjisa,2018)

Sonuç

Enerji kaynaklarının kullanımı insanlığın evrimi ile paralel bir seyir göstermiştir. Buna karşın enerji kaynaklarını kontrol altında tutmak ve işletmek mülkiyet kavramı ile perçinlenmiştir. Sanayi Devrimi ile kaynakları kullanma ve elde tutma isteği arttıkça bu kaynaklara asli mülkiyetine sahip olan ülkeler

ile kaynakları talep eden gelişmiş sanayi ülkeleri arasındaki ekonomik ve politik bağımlılık uluslararası diplomasi çalışmaları konusunda yer almıştır.

18.YY başlarından itibaren fosil yakıt formlarının talep artışı enerji kaynaklarını ilerleyen yüzyılda ticarete dönük kıymetli bir mal haline getirmiştir. Fosil yakıt formlarının birçok alanda kullanılması enerji piyasası alanını genişleterek küresel finansla olan bağına güçlendirmiştir. Toprak altından elde edilen fosil yakıt formları sadece büyük üretim değerlerinin elde edilmesine değil, nüfus artışı ile büyüyen şehirlerin yayılmasına da hizmet etmiştir. Şehir ve sanayi bölgelerinde elektrik talebi artışı üretim ve şebeke dağıtım hizmetlerinin ulusal stratejik önemini ortaya çıkartmış, bu hizmetlerin 2. Dünya Savaşı ertesinde biçimlenen Keynesyen Refah Devleti yaklaşımı ile devlet kontrolü altında gerçekleştirilmesi için gerekçe olmuştur. Savaş sonrası 1974 Petrol Krizine kadar gömülü liberalizm olarak da adlandırılan dönemde hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde elektrik, ulaşım gibi kamu hizmetleri yaratımında oluşan yüksek maliyetler ulusal bütçe açıklarının yükselmesine neden olmuştur. Bu açıklar kamu işletmeciliğinin sorgulanmasına neden olurken özel piyasa katılımcıları tarafından sunulmasına da olanak sağlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren neoliberal akım serbest pazar ekonomisi ve özelleştirme kavramları ile bütünleşmiştir. Bu bütünleşmenin ilk hamlesi yatırım ve işletme karlılığının yüksek olacağı enerji sektörü ve özellikle elektrik üretim ve dağıtım ünitelerinde gerçekleşmiştir. Kısa sürede serbest pazar düzenlemeleri ve özelleştirmeler gelişmekte olan ülkelerde de gerçekleştirilmiştir. Zira 20.YY ortasından itibaren bu ülkelerdeki nüfus artışları, hızlı şehirleşme ve artan sanayi üretim değerleri elektrik tüketim taleplerinin sanayi ülkelerine göre daha yüksek seviyede seyretmesine neden olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren elektrik sektörü özelleştirmeleri Latin Amerika ülkelerinde başlatılmıştır. Lakin bu ülkelerdeki uygulama sonuçları üretim ve dağıtım birimlerinde teknolojik gelişim sağlarken toplumun geneli üzerinde yüksek vergi yüküne ve gelir zayıflamasına neden olmuştur. Latin Amerikan ülkelerindeki özel işletmeler döviz fiyatlarından etkilenmiş ve işletme maliyetlerini birim satış fiyatlarına yansıtmak zorunda kalmışlardır. Üretim ve dağıtım maliyetlerini yeni yatırımları keserek veya servis kalitelerini azaltarak karşılama yoluna gitmişlerdir. Kamu menfaatini ön planda tutan bir fiyatlamadan yoksun sözleşmeler üzerinden üretim ve dağıtım yapılmıştır. Toplumun sosyal çıkarını gözetecek bir fiyatlamayı sağlayan hukuksal alt yapı bu ülkelerdeki belirgin eksikliklerden bir tanesidir. Sektör içindeki üretim-dağıtım ve aktarma birimlerinin ayrıştırılarak birbirlerinden bağımsız şirketlere devrinin maliyet ve fiyat avantajı sağlayacağı anlaşılmıştır. Sektör içinde hizmetlerin ayrıştırılmasında büyük sermayeli birkaç şirkete monopol hakkı verilmemelidir.

Asya ve Balkan ülkelerinde özelleştirme sonuçları özelleştirme öncesi ve sonrasında devletin kamu menfaatini dikkate alacak kontrol ve denetleme mekanizmalarını yasal taban üzerine nasıl kurması gerektiğini açıklamaktadır. Bulgaristan örneğindeki gibi elektrik tarifelerinin yükselmesi sonucu devletin düşük gelirli hane halkına sübvansiyon vermesi bir çözüm olarak görülse de devletin makro dengelerini bozacak popülist bir uygulamadır. Enerji piyasasının planlı ve kademeli liberalleşme sürecinin varlığı piyasa etkinliği açısından avantaj sağlamıştır. Sektör içinde yer alan işletmelerdeki yatırım ortaklığı kriterlerine yönelik çerçeve kanun düzenlemelerinin önceden yapılmış olması ve her tip yatırımcı için ayrımsız uygulanmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Üretim-dağıtım ve aktarım ünitelerinin özelleştirme sonrası teknik açıdan da birbirlerini desteklemesinin önemi ortaya çıkmıştır. Büyük sermayeli şirketlerin küçük sermayeli şirketleri ortadan kaldırmasını engelleyecek piyasa kanunları ile etkin bir piyasa oluşturulmalıdır. Devlet tarife fiyatları üzerindeki kontrolünü düşük enflasyon oranlarını yakalamak için kullanmamalıdır.

Enerji sektörü açısından ülke örneklerine göre elde edilen bu sonuçlar diğer kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi sonrasında da dikkate alınmalıdır. Zira bu sonuçları barındıran bir özelleştirme girişimi bütün ekonomi ekolleri açısından kabul görmelidir.

Kaynakça

- ANDONOVA Liliana B. , ' The Challenges and Opportunities for Reforming Bulgaria's Energy Sector' in Journal Environment: Science and Policy for Sustainable Development Volume 44,Taylor&Francis Online, 2002 , <https://taylorandfrancis.com/journals/>
- ARRIGHI Giovanni , 'Uzun Yirminci Yüzyıl Para,Güç ve Çağımızın Kökenleri', İmge Kitapevi , 2000
- BATENIN V. M. ,ZEIGARNIK Y. A. ,MASLENNIKOV V. , 'About the Strategy for Development of the Russian Power Engineering (after Ten Years)' , Thermal Engineering, 2012, Vol. 59, No. 4 , www.elsevier.com/locate/jup
- BAJAY S.V. , 'Integrating competition and planning: A mixed institutional model of the Brazilian electric power sector' , Energy 31 , 2006, www.elsevier.com/locate/energy
- BIRCH Kean ve MYKHENKO V. , 'The Rise and Fall of Neoliberalism : the Collapse of an Economic Order', ZedBooks, 2010
- BORTOLOTTI B. ve SINISCALCO D., ' TheChallenges of Privatization- An International Analyse' , Oxford University Press, 2004
- BOUZAROVSKÍ S. , PETROVA S., SARLAMANOVA R. , ' Energy Poverty Policies in the EU : A critical perspective' , Energy Policy Volume 49 , 2012 , www.elsevier.com/locate/jup
- BRAUN Joceyln , 'Large- scale Privatization via Auctions -The case of land in transforming economies' , Gabler Verlag – Deutscher Universitat Verlag , 1998
- CHANDRAN Satish , 'Power Sector Reforms in India: History of Reforms' , IIMB Management Review, March 2004 www.journals.elsevier.com/iimb-management-review
- CHERNIVE J.A. ve PRESTON F. , ' Rural electrification under liberal reforms: the case of Peru' , Journal of Cleaner Production' , 2007 , www.sciencedirect.com
- CHOMSKY Noam, 'Profit over People – Neoliberalismus und Globale Weltordnung' ,Europa Verlag Hamburg / Wien ,2000
- CLARKE Simon , 'Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State' , Edward Elgar Publishing Company, 1988
- DUBASHVE N. K. Ve RAJAN S. C., 'Power Politics: Process of Power Sector Reform in India', Economic and Political Weekly, Vol. 36, No. 35, September 2001, <http://www.jstor.org/stable/4411059>
- E.ON , ' E.ON Geschäftsbericht 2017' ,, www.eon.de.com , Erişim : 20.10.2018
- ENERJİSA , Enerjisa Basın Bülteni , www.enerjisa.com.tr/tr/enerjisa-hakkinda/medya-merkezi/basın-bultenleri/65, Erişim:02.03.2019
- ERDOĞDU Mustafa , ' Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu', Toplum ve Demokrasi, 2009-3 (6-7), Mayıs-Aralık

- FEIGENBAUM Harvey , HENNIG J.& HAMNETT C., 'ShrinkingtheState – The Political Underpinning of Privatization' , Cambridge University Press. ,1998
- FISCHER Ernst Peter , ' Unzerstörbar- Energie und IhreGeschichte' , Springer Spektrum Verlag , 2014.
- FISHER Stanley , "The Washington Consensus" in Global Economics in Extra ordinary Times ,Petersen Institute for International Economics , 2012
- GORE O. , MAKKONEN M., ANNALA S. , KULESHOV D. , ' Russian Electricity Market Reform : Deregulationor Re-regulation' Energy Policy no:41 2012 , www.elsevier.com/locate/jup
- GREEN Duncan , 'Latin America : Neoliberal Failure and the search for alternatives' , Third World Quarterly ,Vol.17 ,No:1 , www.elsevier.com
- HAAR L.N. ve MARINESCU N. , 'Energy policy and European utilities'strategy: Lessons from the liberalisation and privatisation of the energy sector in Romania' in Energy Policy nr: 39 , www.elsevier.com/locate/jup , 2011
- HAMMONS T.J. , BARROSO L.A. & RUDNICK H. , ' Latin America: market mechanisms and supply adequacy in power sector reforms' , Energy System, Volume:2 ,s: 109 , Springer-Verlag, 2011
- HARVEY David , 'A Brief History of Neoliberalism' , Oxford University Press , 2005
- HARVEY David , " The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism " , Oxford UniversityPress, 2010
- HASELIP James, DYNER I & CHERNI J. , ' Electricity market reform in Argentina: Assessing the impact for the poor in Buenos Aires' , Utilities Policy 13 , 2005, www.sciencedirect.com
- IEA – (International EnergyAgency) , World Energy Investment 2017 Annual Report
- International Energy Agency , ' China's PowerSector Reforms- Where to next ?' , OECD/IEA Publishing , <https://webstore.iea.org/> Erişim: 02.04.2019
- JANNUZZI Gilberto De Martino , ' Power sector reforms in Brazil and its impacts on energy efficiency and research and development activities' , Energy Policy V: 33, 2005 , www.elsevier.com/apenergy
- KAZGAN Gülten , 'Liberalizmden Neoliberalizme' , Remzi Kitapevi, 2016
- KESSIDES I. N. , ' Energy ; Reforming Infrastructure : Privatization Regulation and Competition' , World Bank Policy Research and Oxford University Press, 2004
- KOPPENFELS Ulrich , ' Mehr Wettbewerb durch wirksame Entflechtung der Strom und Gasversorgungsnetze. Das dritte Liberalisierungspaket zum Energiebinnenmarkt der Europäischen Union' in Energiewirtschaft in Europa ,Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2010
- KULESHOV D. , VILJANIEN. , ANNALA S.& GORE O., ' Russian Electricity sector reform : Challenge store tail competition' , Utilities Policy Numer 23 , 2012 , www.elsevier.com/locate/jup
- LI Huajao , AN H. ve WANG W., ' Global energy investment structure from the energy stock marked based on a Heterogeneouscomplex network model' in Applied Energy 194 www.elsevier.com/apenergy , 2017
- MARİCHAL Carlos , 'World Financial Crises – Lessons of Past', Finance &The Common Good / BIEN Commun .Volume II-III.2009

- MEGGINSON William L. , ' The Financial Economics of Privatization' , Oxford University Press, 2005
- MILLAN Jaime , ' Power Sector Reform in Latin America: Accomplishments, Failures and Challenges' , Economic and Political Weekly, Vol. 40, No. 50, www.jstor.org/stable/4417521 ,2005
- MÜKUSCH Caroline , 'Vernetzte Energiesicherheit' , VS Verlag , Heidelberg ,2011
- NAGAYAMA H. ve KAHSHIWAGI T. , ' Evaluating electricity sector reforms in Argentina: lessons for developing countries?' , Journal of Cleaner Production, , 2007 , www.elsevier.com/locate/jclepro
- NICCHI F. Ve BRUGNONI M. , ' Power Sector Reforms in Argentina : An Update' , Energy for Sustainable Development , Volume III No: 6 , Mart 1997, www.elsevier.com/apenergy
- PLANE Patrick , ' Privatization and Economic Growth : Reflections and Observations' in Privatization at the End of the Century Ed : Herbert Giersch , Springer Verlag Berlin , 1997
- PLEHWE Dieter , 'The Road From Mont Pèlerin'- Edited by Philip Mirowski ve Dieter Plehwe , Harvard University Press, 2009.
- PRAKTIKNJO Aaron , 'Sicherheit der Elektrizitätsversorgung' , Springer Vieweg Verlag ,2013
- RAMAMURTI R. , ' Why are Developing Countries Privatizing?'- Journal of International Business Studies, 23 , 1992 , www.elsevier.com , Erişim: 12.04.2018
- RODRIG Dani, "Good bye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economics Growth in the 1990s : Learning from a Decade of Reform , Journal of Economic Literature, December 2016 , www.elsevier.com, Erişim : 05.06.2018
- SCHIPKE Alfred , ' Why Do Governments Divert- The Macroeconomics of Privatization' , Springer Verlag Berlin Heidelberg GmbH , 2001
- SCHREINER Patrick , 'Unterwerfung als Freiheit – Leben im Neoliberalismus' , Papy Rossa Verlag ,2016,
- SERRA Narcis, SPIEGEL S. & STIGLITZ J., "From the Washington Consensus Towards a New Global Governance" in The Washington Consensus Reconsidered Edit by N.Serra&J.Stiglitz, Oxford University Press, 2008
- SHAIR Osama Abu , ' Privatization and Development' . Palgrave Publishers Ltd , 1997
- STEGER Manfred ve ROY R. K., 'Neoliberalism – A Very Short Instruction' , Oxford University Press, 2010
- ŞİMŞEK Y. , LORCA A, URMEE T ,BAHRİ Parisa, ESCOBAR R., Review and Assessment of Energy Policy Developments in Chile, Energy Policy 127 , 2019, www.elsevier.com/locate/enpol
- UNTERSTELLER Franz , 'CSR und Energiewirtschaft aus badenwürttembergischer Perspektive' in CSR und Energiewirtschaft von Alexandra Hildebrand & Werner Landhausser , Springer Gabler Verlag, 2016
- URPELAINEN J. & YANG J. , ' Policy Reform and the Problem of Private Investment : Evidence from Power Sector' , Journal of Policy Analysis and Management , Vol: 36. No:1 , 2017 , www.elsevier.com/apenergy

WATERWORTH A , BRADSHAW M.J. ‘ Unconventional trade-offs? National oil companies, foreign investment and oil and gas development in Argentina and Brazil’ , Energy Policy 122 ,2018 , www.elsevier.com/locate/enpol

XU Shaofeng ve Chen Wenying, ‘ The reform of electricity power sector in the PR of China’ , Energy Policy 34 , 2006 , www.elsevier.com/locate/enpol

YERGIN Daniel , ‘Petrol- Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü’ , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , 1995